

דברי הקדמה

מאמר זה מוקדש לזכרם של הללי צה"ל במלחמת יום הכיפורים, הקדושים והטהורים, אשר מגשרים קלו ומאריות גברו ומסרו נפשם על קדושת ה' למען הצלת עם ישראל בארצנו הקדושה, כאשר הסתערו עלינו קלגסי אויבינו בעצם יום הכפורים הקדוש וזממו להשמידנו, כמאמר הכתוב: "על עמך יערימו סוד ויתיעצו על צפוניך, אמרו לנו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל". לולא ה' שהיה לנו אוי חיים בלעונו, ועל ידי חיילי צה"ל נתן הקב"ה תשועה לישראל, כי לא יטוש ה' עמו ונחלתו לא יעזוב.

אין ספק שהלשון השגורה בפי כל, שחללי צה"ל הי"ד מסרו נפשם על קידוש השם בכונה היא, כידוע, אורייתא, קודשא בריך הוא וישאל חד הוא, וכבר אמרו (בבא בתרא דף י, ב), הרוגי לוד אין כל כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם, וכפי שיובא בגוף המאמר, גם מי שמוסר נפשו על מצוות התורה, הרי זה מקדש את השם, כדי שממנו יראו וכן יעשו וילמדו ליראה את ה'.

ידוע הדבר, שחיילי צה"ל מוסרים נפשם בעמדם בקשרי המלחמה עם האויב, ומסתערים עליו ללא כל היסוס להשיב מלחמה שעה, ומקיימים בנפשם דברי רבינו הגדול הרמב"ם (הלכות מלכים ז, טו): "ומאחר שיכנס בקשרי המלחמה ישען על מקוה ישראל ומושיעו בעת צרה, וידע שעל יחוד השם הוא עושה מלחמה, וישים נפשו בכפו, ולא יירא ולא יפחד, ולא יחשוב לא באשתו ולא בבניו אלא ימחה זכרונו מלבו ויפנה מכל דבר למלחמה, וכל הגלחם בכל לבו בלא פחד ותהיה כוונתו לקדש את השם בלבד מובטח לו שיבנה לו בית נכון בישראל ויוכה לו ולבניו עד עולם ויוכה לחיי העולם הבא, שנאמר, כי עשה יעשה ה' לאדוני בית נאמן כי מלחמות ה' אדוני גלחם והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלקיך".

יהי רצון שיאמר ה' סוף וקץ לצרותינו, תחילה וראש לפדיון נפשנו, לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה, ונתתי שלום בארץ וחרב לא תעבור בארצכם, אמן ואמן.

בדין קידוש השם

כתב הרמב"ם (הלכות יסודי התורה ה, א): "כל בית ישראל מצווים על קידוש ה' הגדול הוה, שנאמר: ונקדשתי בתוך בני ישראל. ומוזהרים שלא לחללו, שנאמר: ולא תחללו את שם קדשי. כיצד? כשיעמוד עכו"ם ויאנוס את ישראל לעבור על אחת מכל המצוות האמורות בתורה או יהרגו — יעבור ואל יהרג, שנאמר במצוות: אשר יעשה אותם

האדם וחי בהם, וחי בהם ולא שימות בהם. ואם מת ולא עבר ה"ו מתחייב בנפשו", (הלכה ב): "בד"א? בשאר מצות חוץ מע"ז וג"ע ושפ"ד, אבל שלש עבירות אלו אם יאמר לו: עבור אל אחת מהם או תהרג — יהרג ואל יעבור", (ובהלכה ד שם): "כל מי שנאמר בו: יעבור ואל יהרג ונהרג ולא עבר ה"ו מתחייב בנפשו".

א

דברי הרמב"ם אלה אינם מוסכמים, כי התוספות והרא"ש בעבודה זרה (דף כז, ב) כתבו, שאם רצה להחמיר על עצמו בשאר מצוות ליהרג ולא לעבור — רשאי, וראיה מהירושלמי (שביעית פ"ד, ה"ב): "ר' אבא בר זמינא הוה מחייט גבי חד עכו"ם ברומי, אייתי ליה בשר נבלה וא"ל: קום אכול. א"ל: לית אנא אכיל, א"ל: אכול דאי לא כן קטילנא לך, א"ל: אי בעית למיקטל קטול, דלית אנא אכיל בשר נבלה, א"ל: מאן מודע לך דאי אכלת הוה קטילנא לך, או יהודי יהודי או ארמאי ארמאי". ולכאורה קשה על הרמב"ם, מה יענה להירושלמי הנ"ל? אך באמת בירושלמי איתא על זה: "א"ר מנא, אילו הוה ר' אבא בר זמינא שמע מליהון דרבנן (דלעיל דאמרי דבשאר עבירות בצינעא יעבור ואל יהרג — פ"מ), מיכל הוה". מוכח כל בתר איפכא, שאינו רשאי להחמיר. וכבר עמד על זה הפר"ח במים חיים (הלכות יסודי התורה פ"ה) ומהר"א אלפנדארי במרכבת המשנה (שם) וכן הקשה במראה הפנים (סנהדרין פ"ג ה"ה) על דברי התוס' והרא"ש, וכבר קדמם הרמב"ן במלחמות (סנהדרין דף עד, ב): "דהיכא דקי"ל יעבור ואל יהרג לא מצי למקטל נפשיה לפנים משורת הדין, שהרי מקרא צווח ואומר: 'ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש', וכן אמרו בירושלמי: אילו שמע ר' אבא מליהון דרבנן דאמרי יעבור ואל יהרג הוה אזיל ליה" (כלומר, היה חולף והולך לו מן העולם, על ידי שהיה אוכל, כפי הדין, דיעבור ואל יהרג, והודות שלא שמע דברי חכמים נשאר חי וקיים). והיא פליאה נשגבה על התוספות והרא"ש. וכן עמד בזה בעל קרבן העדה בשיירי קרבן בירושלמי סנהדרין שם.

וראיתי להגר"י שמלקיס בשו"ת בית יצחק יורה דעה ח"ב (סי' צ אות ו) שעמד גם כן בזה, וכתב לתרץ, דנראה פשוט שהתוספות והרא"ש פירשו אילו שמע ר' אבא מליהון דרבנן, כלומר, אילו הוה סבירא ליה והכוונה, שאילו היה ר' אבא ציית לרבנן מיכל שמיעא ליה, כלומר לא סבירא ליה כרבנן, ורצה להחמיר על עצמו. ומוזה הביאו התוספות הוה, אך הוא לא סבירא ליה כרבנן, אבל הרמב"ם פירש דברי הירושלמי כפשטן ולכן פסק והרא"ש ראה שרשאי להחמיר, אבל הרמב"ם פירש דברי הירושלמי כפשטן ולכן פסק שמתחייב בנפשו, עכת"ד. ולא תעזוב נפשי לשאול, שלדבריו, דר' אבא לא סבירא ליה כרבנן דאמרי בקפידיא דיעבור ואל יהרג, אלא סבירא ליה דמכל מקום רשאי להחמיר על עצמו — אמאי נקטי התוספות והרא"ש כסברת ר' אבא בר זמינא דפליג אדרבנן, טפי הוה ליה למינקט הלכתא כרבנן? ואין לומר שאני הכא דמעשה רב, שכבר האריך הרחוב הרב יד מלאכי (כלל תכג) להוכיח במישור, דלא אמרינן 'מעשה רב' נגד הכלל דיחיד ורבים הלכה כרבים, ושכן דעת הרי"ף והרמב"ם והרא"ש והרמב"ן והרשב"א והאחרונים.

ויותר היה לו לבעל בית יצחק לתרץ כמה שכתב מרן החיד"א בס' טוב עין (סי' חי, אות צו), שגם הוא עמד על דברי התוספות והרא"ש, ותירץ דסבירא להו להתוספות שלא ייתכן לומר דר' אבא לא ידע דברי חכמים דדוקא בשלוש עבירות יהרג ואל יעבור ועל השאר יעבור ואל יהרג וכו', אלא דסבירא ליה לר' אבא שרשאי להחמיר על עצמו, ור' מנא הכי קאמר: אילו ידע ר' אבא מליהון דרבנן, כלומר אילו הבינם כהלכה ועמד על בוריינן של דברים וידע לפרשם דקא פסקי ותנו יעבור ואל יהרג, ולא פלוג דאי בעי רשאי להחמיר — היה אוכל. ור' אבא פליג בהא אדר' מנא, וסבירא ליה דאין הכי נמי אם רצה להחמיר על עצמו רשאי. ונמצא דפליגי ר' אבא ור' מנא אי רשאי להחמיר, ונקטינן כר' אבא דעבד עובדא ומעשה רב. כנ"ל לתרץ בדוחק. ע"כ.

ובזה ניחא מה שהקשינו דלא מהני מעשה רב ביחיד במקום רבים? והכא ר' אבא ור' מנא פליגי אליבא דרבנן, ובכהאי גוונא סמכינן אמעשה רב. איברא, דהריטב"א (כתובות דף ס, א) גבי אם היה מכירה עד כמה, כתב: "דלא אמרינן מעשה רב אלא כשהעושה מעשה הוא אמורא אחר שאינו חולק באותו הדין, אבל אם החולק עצמו הוא דעבד עובדא כשמעתייה לא אמרינן מעשה רב". ומרן בכללי הגמרא (דף צו), כתב בשם בעל התרומות, דברוב הירושלמי נקטינן הלכתא כר' מנא. והכא נמי דר' מנא פליג אדר' אבא וגם הירושלמי הביא סברת ר' מנא לאחרונה, היה לנו לפסוק כדר' מנא? מיהו יש לומר דהתוספות והרא"ש פליגי אהאי דהריטב"א דלאו מילתא פסיקתא היא, ורבים חולקים על כלל זה, וכמו שכתב ביד מלאכי (כלל תכד). ודו"ק.

ב

ולפע"ד נראה שהתוספות והרא"ש לא גרסי האי דאמר ר' מנא 'אילו הוה ר' אבא בר זמינא שמע מליהון דרבנן מיכל הוה', וכדמוכח נמי ממה שכתב האור זרוע ח"ב (סי' קח), ששוחטים לחולה שיש בו סכנה בשבת ואין מאכילים אותו נבלה, ואף על גב דקיימא לן, דמאכילין אותו הקל הקל תחלה, וטבל ונבלה מאכילין אותו נבלה — הני מילי כשבא לאכול איסור מאכילים אותו הקל, אבל כשיכול לאכול היתר מוטב שיחללו שבת בשחיטה כיוון שניתן לידחות מפני פקוח נפש ויאכילוהו היתר, ממה שיאכילוהו איסור, אף על פי שאינו אלא איסור לאו, כיוון שאכילת איסור מגונה היא. והרי אין הקב"ה מביא תקלה על ידי צדיקים באכילת איסור, אף שמביא תקלה על ידן באיסור סקילה, וכדאשכחן בשבת (דף יב, ב), דר' ישמעאל קרא והטה, וכן במכות (דף ה, ב) ביהודה בן טבאי שהרג עד זומם.

ואמרינן נמי בירושלמי דשביעית, "ר' זעירא הוה מחייט גבי עכו"ם וכו', א"ל אי בעית למיקטל קטול דלית אנא אכיל נבלה", הרי שאכילת איסור חמורה להם ביותר, וראוי למסור עצמו על כך, אם לא תאמר שבשעת השמד היה, וכל זה דוחק, ולפיכך נראה להחמיר. ואם איתא דגרסינן להא דר' מנא, מנא לן להוכיח שעל אכילת איסור יש למסור עצמו הא ר' זעירא לא שמע מליהון דרבנן שעל שאר המצוות יעבור ואל יהרג? ואף אם תמצא לומר ליישב על דרך שכתב החיד"א בס' טוב עין הנ"ל, דלר' מנא כיוון דלא פלוג רבנן במליהו בין אכילת איסור לשאר עבירות, אלמא דבכולהו

יעבור ואל יהרג, ור' זעירא סבירא ליה שיש לחלק ביניהם — מכל מקום קשה איך סיים האור זרוע: "אם לא תאמר שבשעת השמד היה", והא לכולי עלמא בשעת השמד אפילו אערקתא דמסנא יהרג ואל יעבור, ואם כן איך אמר ר' מגא דאילו שמע מליהון דרבנן הוה אכיל? אלא ודאי דלא גרסינן לה, והגאון הנצי"ב בס' העמק דבר (דברים ו), בהרחב דבר, זכה לכוון בזה מדגפשיה לדעת האור זרוע הג"ל, שלכן שוחטים בשבת לחולה שיש בו סכנה כדי להאכילו נבלה, אף על פי שאיסור נבלה קל מחילול שבת, משום שמאכל איסור פוגם הנפש ומוזיקה יותר משאר עבירות. וכמו שכתבו התוספות חולין (דף ה, ב) ובכמה דוכתי, דמשום הכי אין הקב"ה מביא תקלה על ידי צדיקים באכילת איסור דוקא. וכן כתב עוד הנצי"ב בס' מרומי שדה בתידושו ליומא (דף פג, א), ע"ש. ועיינן בשדי חמד (מע' י כלל ט), שהביא מה שכתב בס' כבוד חכמים, שבכדי שלא לאכול מאכלות אסורות לכולי עלמא רשאי להחמיר ליהרג ולא יעבור, וכתב, שהרב 'נחמד למראה' ח"א (דף קכב, א). השיג עליו מהתוספות עבודה זרה דף (כו, ב), דמוכח דסבירא להו שאין חילוק בין איסורי מאכלות לשאר איסורים, והעיר השדי חמד, דאין הכי גמי שהתוספות חולקים, אבל לדברי הרמב"ם יש לומר כן, אלא שהאמת יורה דרכו שאין לחלק בזה, דלא משתמיט אחד מהפוסקים לומר כן. ע"כ. ולא זכר שר מהאור זרוע שמחלק כן, וכן כתב גם הנצי"ב כג"ל. וכן כתב עוד מדגפשיה בס' ילקוט הגרשוני מערכת מלאכה שאין צריכה לגופה (דף לא, א), ע"ש. וכיוצא בזה כתב בשו"ת אור גדול (סי' א דף יז, א) לחלק בין שבת שהותרה לגבי פיקוח נפש, כמו שכתבו תוספות (פסחים דף מו, ב), שאז אסור להחמיר על עצמו, לאיסור נבלה וכדומה, שהם רק דחויים לגבי פיקוח נפש וכו', ע"ש (ועיינן מה שכתבתי בשו"ת יביע אומר ח"ב, חלק אורח חיים סי' כה אות ו ואילך, ובמילואים ודו"ק), שו"ר שגם בס' חסידים (סי' ריט), העתיק המעשה הירושלמי בר' אבא בר זמינא הג"ל, בהשמטת דברי ר' מגא, ולמד מכאן שעכו"ם שאונס יהודי לאכול נבלה ורוצה ליהרג שלא יאכל נבלה — רשאי לעשות כן. ואפשר דדווקא באיסורי אכילה קאמר, וכדברי האור זרוע, ומכל מקום מוכח דלא גריס להא דר' מגא. וכן כתב הגר"ר מרגליות במקור חסד שם, שהמימרא דר' מגא נראה שלא היתה בגירסת הראשונים, ע"ש (וכן כתב בשו"ת ברית יעקב, חלק אורח חיים סי' טו, בד"ה אך, ע"ש), ועיינן עוד למרן החיד"א בס' ברית עולם שם, בס' חסידים (סי' תשפו), ובמקור חסד שם. ועל כל פנים ברור, שאין שום קושיא על הרמב"ם מדברי הירושלמי הג"ל, שהוא גורס כגירסא דקמין ופסק כר' מגא שאינו רשאי להחמיר, וכדברי הרמב"ן במלחמות. וכן כתב הרה"ג ר' צדוק הכהן מלובלין באוצר המלך (הלכות יסודי התורה פ"ה), וכן כתב בקובץ (שם).

ג

והפרי חדש במים חיים (הלכות יסודי התורה פ"ה) מביא ראיה לרמב"ם, שהמחמיר ליהרג הרי זה מתחייב בנפשו, דהא דקיימא לן בשאר מצוות יעבור ואל יהרג, ילפינן לה (בסנהדרין דף עד, א) מדכתוב 'וחי בהם' — ולא שימות בהם, וכן כתב הרמב"ם

שם. והרי גם הדין דפיקוח נפש דוחה שבת ילפינן לה ביומא (דף פה, ב) מדכתיב: 'וחי בהם' — ולא שימות בהם, וגבי פקוח נפש קיימא לן בירושלמי (יומא פ"ח, ה"ה), שהזריו הרי זה משובח והשואל הרי זה שופך דמים (וכן נפסק בשולחן ערוך אורח חיים שכה, ב). ואם כן בוודאי שאסור להחמיר על עצמו במקום פיקוח נפש. והכי גמי הכא בשאר מצוות דקיימא לן יעבור ואל יהרג, אסור להחמיר על עצמו. ע"כ. איברא, דאשכחן להרמב"ן במלחמותיו פ' בן סורר (סנהדרין דף עד, א), שכתב: "דבע"כ ביאת גכרית לישראל הוא בכלל גילוי עריות דיהרג ואל יעבור, כדמוכה בקידושין (דף מ, א) בעובדא דרב כהנא דתבעתיה ההיא מטרוניתא וסליק לאיגרא ואפיל נפשיה מאיגרא לארעא, וכן בעובדא דר' צדוק דהתם, ואין לומר דלפנים משורת הדין עבדי, שהרי מקרא צוח ואומר: ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש, מיד נפשותיכם אדרוש את דמכם... ולא שמענו שיש מדת חסידות לחולה שיש בו סכנה שלא יחללו עליו את השבת, אדרבה הוריו משובח והמונע עצמו ה"ז מתחייב בנפשו". הרי שהרמב"ן לומד דין אונסין מדין פיקוח נפש, והוא תנא דמסייע ליה להפר"ח (ועיין מה שכתבתי בשו"ת יביע אומר, ח"ד, חלק חושן משפט סי' ו אות ד). וכ"ש לרמב"ם, דתרוייהו נפקא לן מדכתיב 'וחי בהם' — ולא שימות בהם, דאטו סכינא חריפא מפסקי קראי? (בבא בתרא דף קיא, ב). ומכל מקום יש לומר לדעת התוספות והרא"ש, דאינהו סבירא להו דקרא דכתיב 'וחי בהם' ולא שימות בהם, לא שמעינן מניה אלא היתר שרשאי לחלל שבת לפקוח נפש, אבל אם רצה להחמיר על עצמו לא שמענו מפסוק זה שיהיה איסור בדבר, אלא דההריגין לקרא, דכתיב: 'ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש' וכמו שכתב הרמב"ן במלחמות הנ"ל. והיינו שמכיוון שניתן השבת להידחות אצל פיקוח נפש, המחמיר מתחייב בנפשו משום קרא 'אך את דמכם לנפשותיכם אדרוש' (ועיין עוד בדברי מהר"ל מפראג בגור אריה פר' שמות ד, כד), דהאי 'וחי בהם' ולא שימות בהם אינו מצות עשה, כדי שנחלק בין קודם מתן תורה לאחר מתן תורה, אלא היתר הוא שבמקום סכנה גדחית המצווה, לכן אין חילוק בין קודם מתן תורה לאחר מתן תורה). ברם, כל זה לגבי פיקוח נפש בשבת, אין להחמיר, משום 'ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש', אבל לגבי קידוש ה' אין הכי גמי שרשאי להחמיר, כדדרשינן בבראשית רבה (לד, יד): 'ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש' — "להביא החונק עצמו, יכול כשאל או כחנניה מישאל ועזריה, ת"ל: אך". נמצא, שיש לנו מיעוט בכתוב שרשאי להחמיר במקום קידוש ה', אף על פי שאין חיוב על פי דין למסור נפשו על קידוש ה', כההיא דחנניה מישאל ועזריה, שהיו יכולים לברוח ולהחיש מפלט להם, ובכל זאת רצו להחמיר על עצמם לקדש ה', כמו שכתוב במדרש חזית (בפסוק 'זאת קומתך דמתה לתמר'). ומשום הכי הוצרך הכתוב למעט 'אך', שאין להם דין מאבד עצמו לדעת כיוון שיש קידוש ה' במעשיהם. וכן מצאתי לרבינו המאירי במגן אבות (עניין יט, בדפוס ישן עמ' פא), שמביא דברי הרמב"ן הנ"ל, וכותב: "וכבוד הרב במקומו מונח, שכל שבקידוש ה' אין שום איסור בעשיית לפנים משורת הדין, אע"פ שאינו מחוייב בכך, ואדרבה יש לו שכר מרובה ע"ז, ועליהם נאמר גבורי כח עושי דברו" (ועל כרחיו כן גם דעת בעל המאור שם, דסבירא ליה דלהנאת עצמן יעבור ואל יהרג, ואם כן על כרחין ר' צדוק ורב כהנא

לפנים משורת הדין עבדי). וכן יסברו התוספות והרא"ש לחלק בין פיקוח נפש לדין אונסים, והרי זה כמבואר. ועיין עוד להלן בסמוך.

ד

ועוד יש ליישב קושיית הפרי חדש הג"ל, דמאי שנא אונסין מפיקוח נפש — לפי מה שפירש רבינו ירוחם (ח"ג, ג, נתיב יח, דף קסה, ד) : "כתבן הפסקנים, אם רוצה להחמיר על עצמו וליהרג על שאר מצות בצינעא רשאי, ואיגו נקרא חובל בעצמו, וכן הוא בירושלמי, ודוקא, כשהגוי מתכוין להעבירו על דתו, אבל אם מתכוין להנאתו נקרא חובל בעצמו" (ומה שאמר 'וכן הוא בירושלמי', נתכוון לירושלמי פ"ד דשביעית בעובדא דר' אבא בר זמינא הג"ל, שהובא בתוספות והרא"ש, ומוכת שגם ר' ירוחם לא גרס הסיום 'א"ר מנא, אילו היה שמע ר"א מליהוון דרבנן היה אכיל' כמו שכתבנו לעיל. וכן כתב במקור חסד סי' ריט). ודברי ר' ירוחם הובאו בבית יוסף וכן פסק להלכה בשולחן ערוך (קנו, א). והגאון בעל עצי ארוזים (סי' טז, ס"ק ז) כתב להוכיח כרבינו ירוחם, מהתוספות (סנהדרין דף עד, ב), גבי הא דאמר רבא: עכו"ם דאמר ליה לישראל, קטול אספסתא לחיותאי בשבת ואי לא קטילנא לך, ליקטול אספסתא ולא לקטיליה עכו"ם, ואי אמר ליה 'קטול למשדי לבהרא' ליקטיליה ולא ליקטול אספסתא מאי טעמא? לעבורי מילתא הוא דבעי, וכתבו התוספות (שם ד"ה 'קטול'): "וההיא עובדא דיבמות (דף קכא, ב) דאמר ליה עכו"ם לישראל קטול לי אספסתא בשבתא לחיותאי, ואי לא קטילנא לך. כההוא ישראל דאמרית ליה בשיל לי קדרה בשבתא ולא בשיל וקטלתיה — שמא אותו ישראל לא היה בקי בהלכה, דמן הדין לא היה לו למסור עצמו במקום הנאת עצמן של עכו"ם". וקשה, דהא לשיטת התוספות בעבודה זרה (דף כו, ב) רשאי להחמיר על עצמו גם בשאר מצוות ואם כן למה הוצרכו לומר שאותו ישראל לא היה בקי בהלכה? אלא ודאי דסבירא ליה כר' ירוחם, שאם העכו"ם מתכוין להנאתו אינו רשאי להחמיר על עצמו. ע"כ. וכבר כתבו כן הבית חדש (יורה דעה סי' קנו) והרב המגיה במשנה למלך (הלכות יסודי התורה ה, ד), דלכאורה קשה על התוספות (סנהדרין דף עד, ב) דאמאי לא כתבו שהחמיר על עצמו שלשיטתם הרי זה משובח, ונראה שמכאן סיוע למה שכתב ר' ירוחם, ונפסק להלכה בשולחן ערוך, שאם העכו"ם מכוון להנאת עצמו אסור להחמיר. ע"כ. וכן כתב בבאיורי הגר"א (סי' קנו, ס"ק ג). ע"ש.

ולפי זה החילוק מבואר בין פיקוח נפש לאונסין, דגבי פיקוח נפש שאין צד העברה על דת, אסור לו להחמיר על עצמו, והרי זה כמתחייב בנפשו, אבל באונסין כיוון שהעכו"ם רוצה להעבירו על דתו רשאי להחמיר על עצמו לקדש ה'. וכן מוכח ממה שכתב הר"ן פ"ד דשבת (מט, א) במעשה דאלישע בעל כנפים: "וא"ת היכי מסר נפשיה ומנח תפלין, הרי כיוון שאינו מחוייב בדבר נמצא מתחייב בנפשו, וי"ל שאע"פ שאינו מחוייב ליהרג על קיומה, אפ"ה רשאי למסור נפשו ומקבל שכר על כך" וכו'. והר"ן עצמו ביומא (דף פג, ב) הביא דעת הרמב"ן בתורת האדם, שהחמיר על עצמו בפיקוח נפש בשבת הרי זה מתחייב בנפשו. ע"ש. ועל כרחין שמחלק בין אונסין

לפיקוח נפש (אלא שמדברי הר"ן יומא שם שהשווה אותם לא משמע כן, וצ"ע). וכן מצאתי בשו"ת הרדב"ן (ח"ג, סי' תמד) שכתב: "שאלת ממני עמ"ש (בפסקי ריקאנטי סימן קסו), שהריב"א חלה את חוליו אשר מת בו, וחל ייהכ"פ באותם ימים, ואמרו לו הרופאים שאם יתענה ימות בודאי ואם יאכל שמא יחיה, והוא אמר ברי ושמא ברי עדיף, ולא אכל ומת, אם יפה עשה? תשובה, לגבי הדין אין ללמוד ממנו כלל, שהרי אפי' ספק ספיקא של פקו"ג דוחה שבת ויוהכ"פ, ואפי' לחיי שעה חוששין, ואפי' לפמ"ש האחרונים שמי שהיה דינו יעבור ואל יהרג, ונהרג ולא עבר ה"ו משובח, וכן הוא דעתי, ודלא כהרמב"ם בזה (וכ"כ עוד הרדב"ן בלשונות הרמב"ם ח"א סימן ג) הני מילי במקום שיש קידוש ה' בדבר, שמוסר גפשו על דתו יתברך, אבל בפקו"ב לא, וכמ"ש שהמונע עצמו ה"ו כשופך דמים. ואולי הריב"א ידע בעצמו שאפי' יאכל ימות בודאי, דלב יודע מרת גפשו, וז"ש ברי ושמא ברי עדיף, כלומר הברי שלי עדיף מהשמא של הרופאים, ולכן סירב לאכול, לפיכך אין ראוי ללמוד ממנו". וכן כתב עוד הרדב"ן (בתשובה ח"ד סי' טז), שחולה שיש בו סכנה ומונע חילול שבת עבורו הרי זה חסיד שוטה, והאלקים את דמו יבקש מידו, שהתורה אמרה יחי בהם' ולא שימות בהם, ואפילו להחולקים על הרמב"ם, וסבירא להו שמי שהיה דינו יעבור ואל יהרג ונהרג ולא עבר הרי זה משובח, ולזה דעתי נוטה, מודו בגידון דידן שמתחייב בגפשו, דשאני התם דאיכא קידוש ה' וכו'. וכן כתב הר"ן ביומא (דף פג, ב) שהמונע עצמו מחילול שבת במקום פיקוח נפש מתחייב בגפשו (ועיין א"ר סי' תריח, סק"ב). נמצא שאפילו להתוספות והרא"ש דרשאי להחמיר על עצמו גבי אונסין, אזלי ומודו לגבי פיקוח נפש שאיננו רשאי להחמיר, ולפי מה שאמר ר' ירוחם החילוק מבואר דבפיקוח נפש אין שום צד של העברה על דת, מה שאין כן באונסין שמתכוון להעבירו על דתו, וגם התוספות והרא"ש מודים לחילוק זה, וכנ"ל. וכן מצאתי בשו"ת אור גדול (סי' א, דף ג, ב) שתירץ כאמור על פי דעת ר' ירוחם והעיר גם כן מדברי הר"ן שבת ויומא הנ"ל, ע"ש; ועיין עוד בשו"ת מהר"ם שיק (חלק אורח חיים סי' רס); ועיין בתורת חיים סנהדרין (דף עד, ב) שהקשה, "ל"ל וחי בהם ולא שימות בהם, לאשמועינן דבשאר מצוות בצינעא יעבור ואל יהרג, הא ילפינן מדכתיב ונקדשתי בתוך בני דבפרהסיא יהרג ואל יעבור, הא בצינעא לא". ותירץ, "דקמ"ל וחי בהם שאפי' ירצה להחמיר אינו רשאי, וכמ"ש הרמב"ם, ומיהו התוס' והרא"ש כ' דרשאי להחמיר על עצמו. וכ"פ בש"ע". ולפי מה שכתבנו לק"מ, דאכתי קמ"ל שאיננו רשאי במכוון להנאת עצמו, וכן בפיקוח נפש (ועיין בשו"ת הרדב"ן ח"ג, סי' תרכה, ודו"ק). אלא דלפי מה שכתבנו באות ג הא נמי נפקא לן מדכתיב ואך את דמכם לגפשותיכם אדרוש, דמקרא ד'וחי בהם' לא שמעינן אלא היתר, כיעו"ש. ועיין עוד בזה בשו"ת חמדת שלמה (חלק אורח חיים סי' לח, אות יז) ובשו"ת אור גדול (סי' א, דף ג, א ודף טז, ד), ע"ש. ודו"ק. [ועיקר ראיית העצי ארזים והגר"א מהתוספות סנהדרין (דף עד, ב) דמוכה דסבירא להו כר' ירוחם, י"ל לפי מה שכתב הכנסת הגדולה יורה דעה (סי' קנז הגב"י, אות יד), בשם מהריק"ו (שרש קלז), דעד כאן לא קאמר הסמ"ק דמדת חסידות היא שיהרג ולא יעבור בשאר מצוות, אלא באיסורי תורה, אבל באיסורין דרבנן אפילו מדת חסידות ליכא

ליהרג בצנעא (כשמתכוון הגוי להנאת עצמו), וההיא דיבמות (דף קכא, ב) איסורא דרבנן הוא, שכיוון שהישראל לא היה צריך לאותו בישול כי אם להינצל ממיתה הוא לא מלאכה שאינה צריכה לגופה, מידי דהוה אהורג מזיקים כדי שלא ימיתוהו דפטור ומותר ל"ש דקיימא לן כוותיה, וכן ההיא דסנהדרין (דף עד, ב) קטול אספסתא ושדי לנהרא הוי מלאכה שאינה צריכה לגופה וליכא איסורא אלא מדרבנן וכו', ע"ש. וכן כתב בשמו בארעא דרבנן (סי' תקמה), ע"ש. לפי זה יש לומר גם כאן דעד כאן לא כתבו התוספות (עבודה זרה כו, ב) שרשאין להחמיר על עצמו בשאר מצוות, אלא באיסורא דאורייתא, מה שאין כן הכא דהוי מלאכה שאינה צריכה לגופה, ועל כרחין שלא היה בקי בהלכה. ושורר שכן תירץ באמת הגאון ר' יוסף רפאל בן רבי בדרך המלך (הלכות יסודי התורה פ"ה) על קושיית ה"ה במל"מ הנ"ל. וכן כתב מדגפשיה בילקוט הגרשוני (מערכת מלאכה שאינה צריכה לגופה דף לא, א), על פי דברי הראש יוסף שבת דף עב, א, שחידש שכל שעושה באונס לצורך עכו"ם שמאיים עליו היא לה מלאכה שאינה צריכה לגופה, ע"ש. ולא זכר ממנהיק"ו. ועיין עוד במה שכתב המהרש"א (בבא בתרא דף קיט, ב), ובפני יהושע (שבת דף עב, ב). ומיהו השואל ומשיב קמא (ח"ב, סי' סב, דף כח, ד) מפקפק על דברי המהריק"ו בזה. ועיין בשו"ת מי יהודה (חלק אורח חיים סי' לב), ובשו"ת מהרש"ג (ח"ב, סי' כג, בד"ה יעוד, וסי' נח בד"ה זכה"ג), ובשו"ת אור גדול (סי' א, דף יד, ב), ובשו"ת מהר"ם בריסק (ח"ג סי' ה, דף ה, ב), ובשאר אחרונים שהאריכו בזה, ואכמ"ל. ובאמת המאירי במגן אבות (עמוד פא) סובר, שאף בדרבנן רשאי להחמיר על עצמו, וכן דעת הר"ן בפ"ד דשבת (דף מט, א), ע"ש. ודו"ק].

ה

והנה בפסחים (דף נג ב), דרש תודוס איש רומי, מה ראו חנניה מישאל ועזריה שמסרו עצמן על קידוש ה' לכבשן האש, נשאו קל וחומר מצפרדעים, ומה צפרדעים שלא נצטוו על קידוש ה' נאמר בהם ועלו ובאו בביתך וכו' ובתנוריד ובמשארותיך, אימתי משארות מצויות אצל תנור הוי אומר בשעה שהתנור חם, אנו שמצוים על קידוש ה' על אחת כמה וכמה. ופירש רש"י, מה ראו וכו', שלא דרשו יחי בהם ולא שימות בהם. והקשו התוספות דהא בפרהסיא הוה, ומסקינן (בסנהדרין דף עד א) דלכולי עלמא בפרהסיא אפילו על מצווה קלה יהרג ואל יעבור. וכתב המהרש"א בח"א, דלק"מ, דלאו פרהסיא הוה שלא היו שם עשרה מישראל בצלם שהעמיד נבוכדנצר בבקעת דורא, וכדאמרינן (בסנהדרין דף עה, א) גבי נעמן, שכיוון שלא היו שם עשרה מישראל בבית רמון לא חשיב פרהסיא, כדכתיב ונקדשתי בתוך בני ישראל. וסבירא ליה לתודוס איש רומי כדדריש ר' ישמעאל (בסנהדרין דף עד, א), מנין שאם אומרים לאדם שיעבוד עבודה זרה שיעבוד ואל יהרג שנאמר וחי בהם וכו'. ומיהו האי קל וחומר פריכא הוא שהצפרדעים נהי דלא נצטוו על קידוש ה' מכל מקום קידשו ה' כיוון שלא נצטוו גם כן על יחי בהם ולא שימות בהם, אבל חנניה מישאל ועזריה אף על פי שנצטוו על קידוש ה' בפרהסיא, מכל מקום הכא בצנעא שלא היו מצוים על קידוש ה' לא היה להם

למסור עצמן כיוון שנצטוו על וחי בהם. עכ"ד. ולפי האמור לעיל (אות ג) דמהך קרא ד'חיי בהם' לא שמעינן אלא שמותר לעבור על איסורי תורה במקום פיקוח נפש, אבל שיהיה אסור להחמיר לא שמענו, אלא מהדרינן למאי דכתיב 'ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש', וכבר נתמעטו חנניה מישאל ועזריה מדכתיב 'אך', ונמצא שהרשות בידם אם לקדש ה' או לא, והקל וחומר מהצפרדעים הכריע את הכף לקדש ה' (שו"ר שכן כתב בקצרה בס' מאורי אור עוד למועד דף יב, א). וכבר מצאנו כיוצא בזה באגרת הרמב"ם (מאמר קידוש ה', ירושלים תש"ך, עמוד סא), ש"כל השמדות שדיברו בהם תו"ל היה בהם עשיית מעשה, אולם זה השמד (לדת ישמעאל) לא יתחייב בו זולת הדיבור בלבד, שיודה בשליחותו של אותו האיש, וכבר נתאמת אצלם שאין אנו מאמינים באותו דיבור, ואינו בפי האומרו אלא להנצל מיד המלך ולהפיס דעתו בדיבור בלבד, ולכן מי שבא לשאול אותנו אם יהרג או יודה בשליחותו של אותו האיש, אומרים לו שיודה ואל יהרג, אבל לא יעמוד במלכות ההיא, אלא ישב בביתו עד שיצא משם, ומכל מקום מי שנהרג כדי שלא יודה בשליחותו של אותו האיש, לא יאמר עליו אלא שעשה הישר והטוב, ויש לו שכר גדול לפני השי"ת, ומעלתו במעלה העליונה, כי מסר עצמו על קדושת ה' יתברך ויתעלה". הגה מצאנו, שאף הרמב"ם שסובר בעלמא שבכל מקום שנאמר יעבור ואל יהרג אם נהרג ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו, מודה שבמקום שיש קידוש ה' בדבר אם נהרג ולא עבר הגה שכרו אתו ופעולתו לפניו. ובוה סרה קושיית הגאון מהר"ש יפה, בס' יפה קול על שיר השירים רבה (ו, יג), שאיך התמירו חנניה מישאל ועזריה על עצמם למסור נפשם על קידוש ה', והרי לדעת הרמב"ם המחמיר בזה ונהרג הרי זה מתחייב בנפשו. ולפי האמור נ'חא, שהרמב"ם מיירי בשאר עבירות שדינם יעבור ואל יהרג, אבל כאן שיסוד הגזירה על עבודה זרה רשאים הם להכניס עצמם לחיוב קידוש ה', ואין בזה שום איסור וכדילפינן לה במדרש מדכתיב 'אך' את דמכם לנפשותיכם, למעוטי כמעשה חנניה מישאל ועזריה (ועיין עוד בסמוך וכן בחידושי הרמב"ן שבת (דף מט, א) שכתב גדולה מזו, שאף שבמ"ע שיכולים לבטלה בע"כ בשעת השמד, לא אמרינן יהרג ואל יעבור, מכל מקום אלישע בעל כנפים היה מוסר נפשו כדי שלא לבטל מעליו עול מלכות שמים, ורשאי הוא בכך, ואינו כמתחייב בנפשו, אף על פי שאמרו יבטל ואל יהרג וכו', ע"ש. והרמב"ן עצמו סבירא ליה בעלמא דמתחייב בנפשו. ועל כרחין לחלק כנ"ל).

7

ובעיקר דברי התוספות ומהרש"א אם הוה פרהסיא במעשה דניאל וחנניה מישאל ועזריה יש להעיר מדברי המדרש (שיר השירים רבה פ' ז, יג, על פסוק 'את קומתך דמתה לתמרי'): "על דעת רבנן עבדו ישראל ע"ז בימי נבוכדנצר, על דעת ר' שמעון לא עבדו ע"ז. לרבנן, כיצד, נבוכדנצר העמיד צלם והפריש עשרים ושלשה מכל אומה, ועשרים ושלשה מישראל, לר' שמעון כיצד, לא הפריש נבוכדנצר אלא שלשה מכל אומה, ושלשה מישראל, וחנניה מישאל ועזריה היו השלשה שמישראל, עמדו ומיחו על עצמם ולא עבדו ע"ז" מבואר דלרבנן הווי בפרהסיא, מכיוון שהיו עשרים ושלשה

מישראל. ובסנהדרין דף צג, א, בשעה שיצאו חנניה מישאל ועזריה מכבשן האש ראו
 אומות העולם וטפחו לישראל על פניהם, אמרו להם, יש לכם אלוה כזה ואתם משתחווים
 לצלם? ואין לומר דלא חשיב פרהסיא, כיוון שהשתחוו לצלם, והויא להו מומרים
 לעבודה זרה שדינם כעכו"ם, זה אינו, שהרי לא עשו זאת אלא לפנים, שהיו יראים פן
 יהרגו, וכמו שאמרו במגילה (דף יב, א), ודינם כישראל לכל דבר, וכמבואר בתשובת
 הרשב"א שהובאה בבית יוסף (יורה דעה סי' קיט), ובתשובות הריב"ש (סי' ד וסי'
 קעא), ע"ש. ואפילו לר' שמעון שהיו רק שלושה, כיוון שהיו נציגי ישראל, והדבר
 מפורסם לכל שהיו באותו מעמד חשיב פרהסיא, וכדאמרינן (בסנהדרין דף עד, ב),
 והא אסתר פרהסיא הוה, וכמו שהוכיח בשו"ת הרשב"ץ (ח"א, סי' קנ"ח), ובשו"ת
 מהריק"ו (סי' קס). וכן כתב בשו"ת הרדב"ז (ח"ד, סי' צב), ע"ש. וז"ל המאירי סנהדרין
 (עמוד רפ): "וא"צ בפני עשרה ממש, אלא די בידיעה, שהרי אסתר לא בפני עשרה
 היה, אלא שכולם היו יודעים בכך, או שמא היו רואים אותה בשעה שהיו מוליכים
 אותה אליו". וכתירוץ האחרון דחה הבית הלל (סי' קנז) לראיית הש"ך שם בסנהדרין
 (עד ב) הנ"ל. והשמלה חדשה (סי' ב סעי' טז ובתב"ש ס"ק כז), כתב כדעת הש"ך
 להוכיח מסנהדרין (דף עד, ב) שכל שהדבר מפורסם חשיב פרהסיא. ושכן כתב
 מהריק"ו (שרש קס). ועיין עוד בטהרת המים (מע' פ אות כב) ובשירי טהרה (מע' ח
 אות מט). ובשו"ת בנין ציון (ח"א, סי' סד) ורב פעלים (ח"ג, סי' יב). וקול מבשר
 (ס"י סא). ואכמ"ל ועל כל פנים נראה שדברי התוספות לא מדחו בגילא דחיתתא
 כהמהרש"א שדחה דבריהם בשתי ידים. שו"ר בשו"ת בני יהודה עייאש (ח"ב, דף
 ריד, א), שהעיר כן בקצרה על דברי המהרש"א ידיעה חשיב פרהסיא כמו שכתבו
 הרדב"ז והש"ך. ולעומתו ראיתי בענף יוסף על העין יעקב (פסחים דף נג, ב), בשם
 שפת אמת, שהואיל וישראל שהיו שם השתחוו לעבודה זרה הויא להו מומרים לעבודה
 זרה ולא חשיב פרהסיא. ויש לפלפל בדבריו (שו"ר בשו"ת אגרות משה (חלק יורה
 דעה סי' ע), שהעלה שהמחלל שבת בפרהסיא בפני מחללי שבת כמוהו, נחשב שפיר
 פרהסיא, והווי מומר, ע"ש. ודו"ק).

והתוספות בפסחים (דף נג, ב) הנ"ל כתבו, "דרבינו תם מפרש שהצלם שעשה
 נבוכדנצר לאו עבודה זרה הוה, אלא אנדרטא שעשה לכבוד עצמו [ועיין שבת דף
 עב, ב], ולכך קאמר מה ראו חמ"ו שמסרו עצמן על קידוש ה', וכן משמע מדכתיב
 לאלהך לית אנחנא פלחין ולצלם דדהבא לא נסגוד משמע דאלהא דידיה וצלמא
 תרתי מילי נינהו, וא"ש נמי הא דכתובות (לג ב) אלמלי נגדו לחמ"ו הוה פלחו לצלמא,
 ואי ע"ז הוה ח"ו שהיו משתחווים לו. ומיהו לשון פלחו לא אתי שפיר. ור"י מפרש
 מה ראו שלא ברוח, שהרי קודם המעשה היו יכולים לברוח כמו שעשה דניאל כדאמר
 בסנהדרין (צג א)". והמהרש"א בח"א כתב ש"ש לגמגם בפ"י ר"י, דמדניאל ליכא
 ראיא, דשאני דניאל. דשבקו ליה לברוח, כדאמרי' בסנהדרין (צג א), נבוכדנצר אמר
 גיזיל דניאל מהכא דלא לימא קלי לאלהיה בנורא, ודניאל נמי דלא לקיים ביה פסילי

אלהיהם תשרפון באש, משא"כ חמ"ו. ובאמת שכדברי ר"י מבואר להדיא בשיר
 השירים רבה (ו, יג): "הלכו חמ"ו אצל דניאל, וא"ל רבינו מה אתה אומר נסגוד
 לצלמא דנבוכדנצר או לא, אמר להם הנה יחזקאל הנביא לפניכם לכו אליו. מיד הלכו
 אצל יחזקאל, ואמרו לו נסגוד לצלמא או לא, אמר להם מקובל אני מישעיה רבי, חבי
 כמעט רגע עד יעבור זעם, אמרו ליה, מה את בעי דיהון אמרי הדין צלמא כולי עלמא
 סגדי ליה, אנן בעינן דניתן ביה פגמא דנהוי תמן ולא נסגוד ליה, בגין דיהון אמרין
 הדין צלמא כל אומיא סגדין ליה בר מישראל, מיד נמלך בגבורה שנא, ויבאו אלי
 אנשים מזקני ישראל וישבו לפני, אלו חמ"ו, אמר לפניו רבש"ע חמ"ו מבקשים ליתן
 נפשם על קדושת שמך מתקיים אתה עליהם (שיעשה להם נס) או לא. אמר לו אני
 מתקיים עליהם, שנא, בן אדם דבר את זקני ישראל הלדרוש אותי אתם באים חי אני
 אם אדרש לכם, באותה שעה בכה יחזקאל וכו'. כיון דאתא אמרו לו מה אמר לך
 הקב"ה, אמר להם אינו מתקיים עליכם, אמרו לו אעפ"כ נותנים נפשותינו על קדושת
 שמו וכו', מן דנפקין מגבי יחזקאל נגלה אליו הקב"ה וא"ל מה אתה סבור שאיני
 מתקיים להם? מתקיים אני עליהם בודאי, שנא' כה אמר ה' עוד זאת אדרש לבית
 ישראל, אלא שביק להון ולא תימר להון מידי. הה"ד הולך בתום ילך בטח. הלכו ופזרו
 עצמם בין האוכלוסין, והוון אמרין, והן לא מציל ידיע להוי לך מלכא די לאלהך לא
 איתנא פלחין ולצלם דהבא לא נסגוד". מבואר להדיא כדברי ר"י, שהיו יכולים להימלט,
 אלא שרצו לקדש ה'. ואין מכאן שום קושיא לשיטת הרמב"ם שהמחמיר מתחייב
 בנפשו, דשאני הכא דהוי קידוש ה' שהשעה היתה צריכה לכך, והכניסו עצמם לחיוב,
 וכנ"ל [זכר לדבר מה שכתב בביכורי יעקב והמשנ"ב בבאה"ל (ס"י תרלט), שרשאי
 להחמיר על עצמו להכניס עצמו לחיוב דסוכה לשתות בסוכה וכיוצא בזה, ולא דמי למי
 שיושב כבר בסוכה ובאו גשמים שפטור, ע"ש. ועיין עוד הגאון ר' עקיבא איגר (סי'
 סח) ד"ה 'אב"ה' וכו']. וכבר דחינו לעיל קושיית המהר"ש יפה מדברי המדרש הנ"ל
 על שיטת הרמב"ם שהמחמיר מתחייב בנפשו, דלק"מ דשאני הכא דאיכא קידוש שם
 שמים וכן פסק למעשה בשו"ת שבות יעקב (ח"ב סי' קו), בעיר שגורו עליהם שמד
 ויש מי שיכול לברוח משם ורוצה לקדש ה' אם רשאי, והעלה שאף שיכול לברוח,
 אם מחמיר על עצמו לקדש ה' הרי זה משובח (ועי' להלן). ועיין בזוהר (פר' תולדות,
 דף קמב, א), ששם נאמר גם כן כדברי המדרש הנ"ל. ולא אכחד שמשאלת חגניה
 מישאל ועזריה לדניאל ויחזקאל נסגוד לצלמא או לא, מוכח כדברי רבינו תם, שלא
 היה עבודה זרה ממש, שאם כן במה נסתפקו, אטו לא ידעו דבעבודה זרה יהרג ואל
 יעבור, והא פרהסיא הוה, א"ו דאגדרטי היה, ודוחק לומר שהיו מסופקים בדבר זה
 עצמו, אם עבודה זרה או אנדרטי הוה. ועיין בשו"ת בני יהודה (ח"ב דף ריד, א),
 שהעיר על דברי רבינו תם מההיא דמגילה (דף יב, א) מפני מה נתחייבו כליה לפי
 שהשתחוו לצלם ואם איתא דאגדרטי הוה לא היו מתחייבים כליה. ולא ראה דברי
 התוספות עבודה זרה (דף ג, א), שסיימו בדברי רבינו תם, ועוד ראייה דאגדרטי הוה
 ממגילה (דף יב, א) מפני מה נתחייבו כליה לפי שהשתחוו לצלם וכו', הם לא עשו
 אלא לפנים וכו', ואם עבודה זרה ממש היה, היה להם למסור עצמן על קידוש ה'. הרי

דרכנו תם עצמו מביא ראיה מההיא דמגילה, שאלאמלא אנדרטי היה לא היו ניצולים בדרך נס בטעם זה שלא עשו אלא לפנים. ועיין בדברי הכותב בעין יעקב פסחים (דף גג, ב) בשם הר"ן שהביא דברי המדרש הג"ל. ועיין עוד בחידושי הרשב"א (כתובות דף לג, ב), ודו"ק.

ח

וראיתי בשו"ת מהרי"ל דסקין בקונטרס אחרון (סי' קמד), שהביא המחלוקת אם רשאי להחמיר על עצמו כשהדין יעבור ואל יהרג, והעיר דלכאורה כיוון שרשאי לעבור, היאך יוכל להחמיר וליהרג על קידוש ה', זיל לאידך גיסא, דעכו"ם מצווה על שפיכות דמים, ואין הישראל רשאי להכשילו משום לפני עוור (כמו שאסרו להושיט אבר מן החי לכן נח). ומההיא דחנניה מישאל ועזריה אין ראיה, משום דמלכא לאו אורח ארעא למקטל בידים, רק למוסרם לקוסטינר וכדמפרשי קראי, ונמצא שאף אחד אינו עובר על שפיכות דמים דלגבי המלך אמרינן אין שליח לדבר עבירה, ואין שליחות לעכו"ם, וקוסטינר אינו מצווה על קידוש ה', ואם ימרה פי המלך יומת. עכת"ד. ולפע"ד לק"מ, דלא שייך לפני עוור אלא כשמושיט בידים ומסייע בגופו בהכשלת העכו"ם, מה שאין כן כאן שאדרכה חיים ברצונו וחפצו בחיים של יראת חטא, ואינו עושה שום מעשה המסייע לשפיכות דמו, לא שייך בזה לפני עוור. ואין להקשות מההיא דמועד קטן (דף ה, א) רמז לציין קברות דכתיב 'לפני עור לא תתן מכשול'. שהרי כל דין ציון קברות אינו אלא מדרבנן וכמו שאמרו התוספות בבא בתרא (דף קמז, א), ועל כרחיך אסמכתא בעלמא הוא. וכן ראיתי בשו"ת בית יהודה עייאש (ח"א, חלק יורה דעה סי' יז) בד"ה 'זמעתה', דלאו דלפני עוור ליתיה אלא במושיט האיסור או במסייע, מה שאין כן ברואה ושותק דהתם ליכא אלא מטעם אפרושי מאיסורא, דכל ישראל ערבים זה לזה. ע"כ. וכן כתב בלב שומע (מע' ל אות מז) ובשדי חמד (מע' ו אות כו ס"ק כה). ועיין עוד בשו"ת מהרש"ם (ח"ו סי' כא) ובשו"ת שאלת שלמה (סי' מה). ע"ש. ומה שדחה גם כן מהרי"ל דסקין הראיה מחנניה מישאל ועזריה שהחמירו על עצמם, משום שהמלך אינו מתחייב דאין שליח לדבר עבירה, ואין שליחות לעכו"ם, לכאורה י"ל דממה שכתב מהריק"ש בהגהותיו (חושן משפט סי' קפח) דגוי לגוי יש שליחות, וכן כתב בשו"ת מהר"ם מינץ (סס"י ה) דאף על גב דאין שליחות לעכו"ם אפשר דהני מילי גוי לישראל או ישראל לגוי אבל גוי לגוי יש שליחות. ע"ש. אולם המג"א סי' תמח הוכיח במישור מהירושלמי (רפ"ו דדמאי) שאין גוי עושה שליח לגוי חבירו, ודלא כהמשאת בנימין שחילק בזה. וכן כתב המשנה למלך (הלכות שלוחין פ"ב) להוכיח מהירושלמי פ"ק דתרומות. ועיין עוד בס' יעיר און (מע' א אות נד) ובערוך השלחן (אורח חיים סי' תמח סק"ה) ובשדי חמד (מע' א כלל מ). ומכל מקום מאי דפשיטא ליה דאין שליח לדבר עבירה כהתא גוונא תמיהני ממה שכתוב בבראשית רבה (לד, יג-יד), 'מיד כל חיה אדרשנו' — זה המוסר חבירו לחיה להורגו, 'מיד איש אחיו' — זה השוכר אחרים להרוג את חבירו, 'שופך דם האדם באדם דמו ישפך' — א"ר חנינא כולהון בהלכות בני נח, בעד אחד בדיין אחד וכו', 'שופך דם האדם באדם', — על ידי

שליח, 'דמו ישפר', וכו'. ופירש רש"י, שאף על פי שבדיני ישראל השולח פטור מדיני אדם דאין שליח לדבר עבירה (כדאיתא בקידושין דף מג, א), בהלכות בני נח אינו כן, שהשולח להרוג את חברו חייב, דכתיב 'שופך דם האדם באדם' כלומר על ידי שליח, דם השולח ישפר. וכן כתב במתנות כהונה שם, דלגבי בני נח השולח להרוג חייב. וכן הוכיח במישור הגאון בעל משנה למלך בפרשת דרכים (דרוש ב דף ו, ב), ושכן כתב המהר"ש יפה. וכן כתב בס' משנת חכמים (הלכות עכו"ם ס"י טז), והובא בס' פרדס יוסף (פר' מקץ דף שטו, ב). וכן כתב בשו"ת תורת חסד מלובלין (חלק אורח חיים ס"י מה אות ו). ועיין ברמב"ם (הלכות רוצח ב, ב): "השוכר הורג להרוג את חברו, או ששלח עבדיו והרגוהו, או שכפתו והניחו לפני הארי והרגו, כל אחד מאלה שופך דמים הוא ועון הריגה בידו, וחייב מיתה לשמים, אבל אין ב"ד ממיתין אותו". וזה בישראל, אבל בן נח השולח עבדיו להרוג נהרג, כמו שאמר הרמב"ם (הלכות מלכים א, ד): "בן נח שהרג טריפה או שכפתו והניחו לפני הארי או שהניחו ברעב עד שמת, הואיל והמית מכל מקום נהרג". ויגיד עליו רעו לחייב גם בהורג על ידי עבדיו. וכמו שכתוב במדרש הנ"ל (ומשם המקור של דברי הרמב"ם שכפתו והניחו לפני הארי דילפינן הכי בבראשית רבה מדכתיב 'מיד כל חיה אדרשנו', זה המוסר חבירו לחיה להורגו). וכל שכן במלך עריץ כנבוכדנצר שדבר אחד מדבריו לא ישוב ריקם ואין ספק שעבדיו יקיימו גזרתו, ודאי שמתחייב מיתה בשופכו דם נקי וכיון שהותר לחנניה מישאל ועזריה להחמיר שמע מינה דליכא למיחש משום ליתא דלפני עוור בהכי. ועיין בתשובות הרשב"ץ שהובאה בבית יוסף (חושן משפט ס"י שפח), דבמוחזק ומועד לכך לא שייך אין שליח לדבר עבירה וכו', ע"ש. ועיין עוד בס' שארית יעקב אלגאזי (פר' בלק דף פב, ב"ג). ודו"ק.

ט

ועינא דשפיר חזי להגר"י אייבשיץ בס' יערות דבש (ח"א דף כב, ג), שישב על מדוכה זו דמאי פריך מה ראו חנניה מישאל ועזריה למסור עצמן לכבשן האש על קידוש ה', והרי לגבי עבודה זרה קיימא לן דיהרג ואל יעבור לכולי עלמא כשזיה בפרהסיא, וכמו שכתבו התוספות, וכתב ליישב על פי מה שאמרו בעבודה זרה (דף יח, א) גבי ר' חנינא בן תרדיון, שאמרו לו, אף אתה פתח פיד ותכנס בך האש (להקל יסוריו), אמר להם מוטב שיטלנה מי שנחנה ואל יחבל בעצמו. וכתבו התוס', "אומר ר"ת דהיכא שיראים פן יעבירו עכו"ם ע"י יסורין שלא יוכלו לעמוד בהן או מצוה לחבל בעצמו, כההיא דגיטין (דף נו, ב) בילדים שנשבו לקלון והטילו עצמן לים". והנה אמרי' במדרש, אך את דמכם לגפשותיכם אדרוש, יכול כחמ"ו, ת"ל אך, ונראה שגם חמ"ו היו יראים פן ייסרו אותם ויעבירו על דת, כדאמרי' בכתובות (דף לג, ב) אלמלי נגדו לחמ"ו הוו פלחי לצלמא, ובההוא פחדא הוו יתבי, כי היו מורע המלוכה ומפונקים מנוער, ולכן כשהגיעו סמוך לכבשן האש לא המתינו שישליכו אותם לתוכו, אלא מיהרו והשליכו עצמן לכבשן האש כדי להפטר מידי נבוכדנצר לבל יתעולל בהם בהכאות ויסורין, ולא עשו כר"ח בן תרדיון הנ"ל, וכן מוכח בפסוקי דניאל שהאנשים שבאו להשליכן לאש

נשרפו מחום הכבשן, ועכ"ז השליכו הם עצמם לכבשן האש לקידוש ה', וזהו מה ראו חמ"ו שהשליכו עצמם, ולא המתינו עד שישליכו אותם, מש"ה קאמר שלמדו ק"ו וכו'. ולזה כיון מדעתו הרה"ג משמרות כהונה בחידושו לפסחים (דף נג, ב). אולם בתשובה לגאון שהובאה באוצר הגאונים לסנהדרין (עמוד תכח סי' תתקפב) איתא בזה"ל: "בכל מתרפאין חוץ מע"ז וג"ע ושפ"ד, והא דאמרי' בפסחים (דף נג, ב) דרש תודוס איש רומי מה ראו חמ"ו שמסרו נפשם לתוך כבשן האש, לאו למימרא שהיה להם לעבוד ע"ז להחיות עצמם, אלא שהיה להם להרוג עצמם, כאשר עשה שאל. א"ב תודוס ס"ל כר' ישמעאל, דאמרי' (עבודה זרה דף כז, ב), רי"ש אומר מנין שאם א"ל אדם עבוד ע"ז ואל תהרג שיעבור ואל יהרג שנא' וחי בהם ולא שימות בהם, יכול אפי' בפרהסיא ת"ל ולא תחללו את שם קדשי, ואע"ג דחמ"ו בפרהסיא הוא מ"מ לא חזינא מהאי קרא בהדיא שימסור נפשו על קד"ה לכן נשאו ק"ו שכיון שאנו נצטוינו על קד"ה דכתיב ולא תחללו חייבים אנו למסור נפשנו". (ותירוץ אחרון קרוב למה שאמר המהרש"א בפסחים (שם), אלא שמפורש כאן דהווי פרהסיא וכמו שכתבנו לעיל, ודו"ק). הא קמן שמבואר בדברי הגאון להיפך, שהיה להם להרוג עצמם והם לא עשו כן אלא המתינו עד שישליכום לכבשן האש (והתירוץ בגמרא שנשאו קל וחומר בעצמם וכו', ובכחאי גוונא שהדבר נעשה בפומבי יש קידוש ה' יותר מאשר יהרגו עצמם בסתר). אלא שלכאורה דברי המדרש שיר השירים רבה הנ"ל עומדים מנגד לדברי הגאון, שהרי בלאו הכי יכולים היו לברוח, ולמה להם לשלוח יד בנפשם כמו שעשה שאל, וצ"ע. ובעיקר דברי הגאון שיותר היה להם להרוג עצמם, תליא באשלי רברבי, כי בארחות חיים (ח"ב עמוד כז) כתב, "בב"ר דורש אך את דמכם לגפשותיכם אדרוש אזהרה לחונק עצמו, יכול אפי' כחמ"ו ת"ל אך. פ"י בשעת השמד יכול למסור עצמו למיתה ולהרוג את עצמו אם הוא ירא שלא יוכל לעמוד בנסיון. וכן יכול אפילו כשאל בן קיש, פ"י אם ירא שמא יעשו לו יסורין קשים, שלא יוכל לעמוד בנסיון, שיוכל למסור עצמו למיתה, ת"ל אך. ומכאן מביאים ראיה השוחטים תיגוקות בשעת השמד. ויש שאוסרים ומפרשים ת"ל אך שאינו יכול להרוג עצמו (כצ"ל, וכן הוא בבדק הבית שבב"י יו"ד סי' קנז בשם הארחות חיים), וחגניה מישאל ועזריה מסרו עצמם ביד אחרים אבל הם לא פגעו בעצמם. ושאל בן קיש שלא כרצון חכמים עשה. ומעשה ברב א' ששחט תיגוקות בשעת השמד, וכעס עליו רב אחר וקראתו רוצח והוא לא חשש לדבריו, ואמר הרב אם כדברי יהרג אותו רב (ששחט) במיתה משונה, וכן היה שתפשוהו גוים והיו פושטים עורו ונתגים חול בין העור לבשר. ואח"כ נתבטלה הגזרה, ואם לא היה שוחט התיגוקות אפשר שהיו ניצולים". ומשמע שמסקנתו שאין להרוג עצמו כדברי האוסרים (אלא דקשה דהא אך אתא למעוטי שלא יהיה בכלל האיסור. וכבר עמד בזה בשו"ת חיים שאל סי' מז. ועיין עוד בס' פני מבין על סנהדרין דף קצ, א, ואכמ"ל). ועל כל פנים גם מהארחות חיים מוכח שלא כדברי היערות דבש והמשמרות כהונה שחגניה מישאל ועזריה השליכו עצמם לכבשן האש, שהרי בדברי האוסרים מבואר שחגניה מישאל ועזריה מסרו עצמם ביד אחרים והם לא פגעו בעצמם (ועיין בלשון דעת זקנים מבעלי התוספות בפרשת נח ט, ה, ודו"ק). ובשוחר טוב

(מזמור כח), "כיון שראו כן חמ"ו השליכו עצמן לכבשן האש לקדש שמו של הקב"ה", משמע קצת כדברי היערות דבש והמשמרות כהונה, וי"ל.

ואנכי הרואה בשו"ת שבות יעקב (ח"ב סימן קו), שנשאל אודות עיר אחת שגזרו שמד על היהודים, אשר בתוכה, שלפי הדין מחוייבים ליהרג ולא לעבור על דת, ומקצת אנשים מתושבי העיר יכולים לברוח ולהימלט על נפשם, אם חייבים לברוח כדי שלא יהיו כמאבדים עצמם לדעת, או אל יפרשו מן הצבור ומחוייבים למסור נפשם על קידוש ה'. והשיב שלכאורה יש ללמוד מדברי ר"י בתוספות (פסחים דף נג, ב) שאין רשאים לברוח, שפירש ר"י מה ראו חנניה מישאל ועזריה שלא ברחו ומסרו עצמם לכבשן האש על קידוש ה', שלמדו קל וחומר וכו', ואין ראייה להיפך מדניאל שברח, דהתם מאת ה' היתה זאת שיברח וימלט נפשו, כדאמרינן בסנהדרין (דף צג, א) שלשה היו באותה עצה, הקב"ה דניאל ונבוכדנצר, הקב"ה אמר גיוזל דניאל מהכא כי היכי דלא לימרו בזכותיה אתנצל וכו', ברם בקושטא זה אינו וכל שיכול לקיים שניהם שלא לעבור על הדת ולקיים וחי בהם ולא שימות בהם עדיף טפי, וערוקיה מסתייה. וכדאשכחן בבבא מציעא (דף פו, א) דרבה בר נחמני ברח בשעת השמד. ובסנהדרין (דף יד, א) שא"ל ר"י בן בבא לתלמידיו בני רוצו וכו', ובכדי לתרץ דברי ר"י, יש לומר כי הנה בלאו הכי קשה דמאי קל וחומר הוא מצפרדעים, הרי שם נגזר עליהם מאת ה' שיבאו באש, כדכתיב 'ובתגורריך ובמשארותיך', מה שאין כן חנניה מישאל ועזריה שלא נצטוו על כך. אלא צריך לומר דסבירא ליה לר"י שגם חנניה ומישאל ועזריה נצטוו על כך, כדאמרינן (בסוטה דף י, ב) יצאה בת קול ואמרה (ליהודה) אתה הצלת תמר ושני בניה מן האור חיין שאני מציל שלשה בניך מן האור, והם חנניה מישאל ועזריה, לפיכך לא ברחו להימלט על נפשם, ואין למדין מהם למקום אחר, ולכן רשאים לברוח. ומכל מקום אם רצו להחמיר על עצמם ולמסור נפשם על קדושת ה' זכורים לטוב, ולא חשיבי כמאבד עצמו לדעת, וכדאיתא בעבודה זרה (דף יח, א) גבי ר"ח בן תרדיון, ע"כ. וחזות קשה הוגד לי בכל דבריו, כולה מקשה אחת, כי מה שרצה מתחלה ללמוד מדברי ר"י שאין רשאים לברוח, נראה דאשתמטיתיה דברי המדרש שיר השירים רבה הנ"ל, שאחר שהורה להם יחזקאל הנביא חבי כמעט רגע עד יעבור זעם, השיבו שברצונם לקדש את ה' כדי שלא יאמרו אומות העולם שכל העולם השתחוה לצלם של נבוכדנאצר. וכמבואר לעיל, נמצא שאין זה מן הדין, אלא להוראת שעה לקדש את ה', וגם ר"י אוזיל בשיטת המדרש. ואם כן מעיקרא אין מקום ללמוד מדברי ר"י שאסור לברוח, אדרבה ממקור הדברים במדרש נלמד שיש לברוח. וכן מבואר בשו"ת הריב"ש (סימן קעא), שהביא להלכה דעת הרמב"ם (הלכות יסודי התורה ה, ד), ש"אם יכול למלט נפשו ולברוח מתחת יד המלך הרשע ואינו עושה כן (ועובר על דתו), הנה הוא ככלב שב על קיאו ונקרא עובד ע"ז במזיד ונטרד מעוה"ב ויורד למדרגה התחתונה של גיהנם". והוסיף הריב"ש על זה: "לכן בשעת השמד שהשליט ההוא גזור שמד על ישראל לעבוד ע"ז ולעבור על המצות, כל מי שיכול לברוח או

להסתתר ממנו ולא עשה כן ועבר על הדת חייב בדיני שמים, ולזה אמרו במגילה (דף יב, א) מפני מה נתחייבו שונאיהן של ישראל שבאותו הדור כליה, מפני שהשתחו לצלמו של ג'נ, ואע"פ שעשו כן מתוך אונס, שהרי גזר דמאן דלא יסגוד ליה ביה שעתא יתרמי לגו אתון גורא יקדתא, וכתוב במולך באיש ההוא ולא אנוס, מ"מ נתחייבו כליה, מפני שגלוי לפני הקב"ה שהיו יכולין לברוח או להסתר מן המלך, וכדמבואר במדרש חזית שהלכו חמ"ו לשאול מיהוקאל ואמר להם כך מקובל אני מישעיה רבי: חבי כמעט רגע עד יעבור זעם וכו'. ולזה אמרו בפסחים (דף גג, ב) מה ראו חמ"ו שהפילו עצמן לכבשן האש, נשאו ק"ו וכו', ומה זו שאלה והלא בע"ז קי"ל יהרג ואל יעבור, אלא מפני שהיו יכולים לברוח ולהסתלק משם, אלא שכל עצמן היו מתכוונים לקידוש ה' ". ועיין עוד בתשובות הריב"ש (סי' יא), שהביא דברי הרמב"ם באגרתו, שכל שאפשר להם לברוח ולהציל נפשם חייבים לעשות כן, אפילו אם יעזבו את בניהם ובני ביתם, שאהבת ה' ויראתו ותורתו קודמת לכל, ואח לא פדה יפדה איש. ובפרי חדש (הלכות יסודי התורה ה, ג) כתב: "ויש לדקדק חמ"ו למה מסרו עצמן למיתה בשלמא למ"ד שהצלם היה ע"ז ניחא, אלא לר"ת שהיה אנדרטי, וגם אם נאמר שבמקום שאינו מחוייב ליהרג ה"ז מתחייב בנפשו, א"כ קשה, שאיך מסרו עצמם למיתה. וי"ל שלגדולי הדור כמותם דאיכא קידוש ה' טובא לכ"ע שרי למימסר נפשייהו. ותדע שהרי היו יכולים לברוח כדאיתא במדרש חזית שאמר להם יחוקאל חבי כמעט רגע עד יעבור זעם, והם השיבו שברצונם לקדש ה', שהכל יאמרו הדין צלמא כל אומיא סגדין ליה בר מישראל. וכ"כ התוס' (פסחים גג ב) בשם ר"י שהיו יכולין לברוח והם לא ברחו לקדש ה' ", וסיים הפרי חדש: "ופשיטא דמי שיכול לברוח ואינו בורח דלכ"ע הוי מתחייב בנפשו, אלא דחמ"ו שאני כדכתיבנא". אתה הראית לדעת, שהפרי חדש תנא ופליג גם על מסקנתו של השבות יעקב, שאם מחמירים על עצמם ואינם בורחים ומוסרים נפשם על קידוש ה' זכורים טוב, ולדעת הפרי חדש אדרבה הוו כמאבד עצמו לדעת (ועיין לעיל אות ז, ודו"ק). [ומיהו להלכה דעת הגאון הנצי"ב בהעמק שאלה (פרשת וארא שאילתא מב אות ב) כהשבות יעקב ודלא כהפרי חדש, ודו"ק].

יא

גם מה שהקשה השבות יעקב דמאי ק"ו הוא, הרי הצפרדעים נגזר עליהם מאת ה' שיבאו באש, משא"כ חמ"ו שלא נצטוו על כך, לק"מ שהרי לא נגזרה גזירה על צפרדעים מסויימים וידועים שהם יבאו באש, אלא באופן כללי, ועלו ובאו בביתך ובחדר משכבך ועל מטתך ובבית עבדיך ובעמך ובתנוריד ובמשארותיך, וכל אחת מהצפרדעים תוכל לבחור לה מקום הנראה לעיניה, ותמלט נפשה מהאש, ותדחה מצוה זו על חברותיה, ועם כל זה קפצו לתוך האש לקדש שמו יתברך, וא"כ קל וחומר אמת ויציב הוא. ולא אכחד כי ראיתי להרי"ף בעין יעקב, ובשפת אמת בחי' לפסחים שם, שג"כ הקשו כדברי השבות יעקב דמאי ק"ו הוא, הרי על הצפרדעים נגזר שיבואו באש, אבל לפע"ד לק"מ. זכן מצאתי בס' לזית חן (פרי' וארא) שתירץ כדברינו, ונסתייע ממ"ש כיו"ב הרמב"ם בשמנה פרקים (פרק ח), שאע"פ שגזרה היתה מהקב"ה 'כי גר

יהיה זרעך' וכו', ענש את המצריים ששעבדו בישראל, לפי שלא גזר על איש ידוע, וכל מי שהיה רוצה להימנע מלשעבדם הרשות בידו, ואם כן בבחירתם שעבדו בישראל, ולא ע"פ גזרת הקב"ה (וכן הוא ברמב"ם הלכות תשובה ספ"ו, ועיין בהשגות הראב"ד שם). וה"נ לענין זה שלא גזר הקב"ה אלא על קצתם, וכל אחת היתה יכולה להציל עצמה ולומר שחברותיה יקיימוה בידיה. והובא בילקוט הגרשוני בפסחים שם. והיותר תימה בעיני תירוצו של השבות יעקב שאף חנניה מישאל ועזריה נגזר עליהם למסור עצמם לכבשן האש, על פי הבת קול שעתידיה להציל שלושה מבניו, שהרי בוודאי לא ידעו הם מהבת קול הזאת, שאם כן לא הוצרכו לשאול מיחזקאל אם הקב"ה עושה להם נס, וכשאמר להם שאיננו מתקיים עליהם, אמרו, אף על פי שלא יעשה להם נס מוכנים למסור נפשם על קידוש ה', והרי כבר הובטח על ידי הבת קול שינצלו. ועוד שהרי אמרו בתורת כהנים (פרשת אמור סי' קלו) : "מכאן אמרו כל המוסר עצמו ע"מ לעשות לו נס אין עושים לו נס, ושלא לעשות לו נס עושים לו נס, שכן מצינו בחמ"ו שאמרו לנ"י לא חשון אנחנו על דנא פתגם להתבותך, הן איתי אלהנא די אנחנו פלחין ליה יכיל לשיבוטנא מן אתון גורא יקדתא ומן ידך מלכא ישויב, והן לא ידעו להוי לך מלכא דלאלהך לית אנון פלחין ולצלם דדהב דהקמת לא סגדין". ואם איתא לדברי השבות יעקב הרי כבר ידעו שעושים להם נס על פי הבת קול הנ"ל, אלא ודאי שלא ידעו מזה כלל. ועוד למה בכה יחזקאל לפני שיתבשר מהקב"ה שיצילים, מי איכא מידי שהם יודעים ויחזקאל הנביא לא ידע ? אלא ודאי כיוון שנאמר על ידי הבת קול ישלושה מבניך, ולא פורש מי הם, לא נודע הדבר שהם חנניה מישאל ועזריה עד לאחר הצלתם. ואיך שיהיה בוודאי דלא חשיב ציווי מפורש בהבטחת בת קול, רק שאם יבואו באש יינצלו, ואם כבר נחשב הדבר לציווי על פי הבת קול, לא היו צריכים ללמוד קל וחומר מצפרדעים. סוף דבר כל דברי השבות יעקב בזה מראש ועד סוף פליאה דעת ממני נשגבה לא אוכל לה. ואחר זמן ראיתי בס' פתח עינים (פסחים דף גג, ב), שגם הוא השיג על השבות יעקב בתירוצו הנ"ל, שאם כן ידעו חנניה מישאל ועזריה שהם ניצולים, ומהכתובים ומהמדרש שיר השירים רבה מוכח שמסרו עצמן למיתה ממש. וסיים, ומכאן תשובה גם כן על מה שכתב הרי"ף בעין יעקב, שחנניה מישאל ועזריה למדו קל וחומר מהצפרדעים שעתידיים גם להינצל מהאש, וכמו שאמרו רז"ל שאלה שנכנסו לתנור לא מתו, שנא' 'וימותו הצפרדעים מן הבתים מן החצרות ומן השדות', ולא אלה שבתנורים, לפי שמסרו נפשם על קידוש ה', שפשט מאמר חז"ל היפך דרכו של הרב. וגם מדברי חז"ל למדנו שמסרו נפשם על קידוש ה'. ושוב בסוף דבריו הביא דעת הפרי חדש הנ"ל, שלא הותר כן אלא לגדולי הדור כחנניה מישאל ועזריה וכו' (וכן העיר בס' פני מבין ח"ב דף קפט, ג, והביא גם כן דברי הריב"ש הנ"ל). והן אמת שיש להעיר ממדרש שוחר טוב (מזמור כח) וז"ל : "ומנין דרשו חמ"ו להשלים עצמן על קדושת ה' מן הצפרדעים שכתוב בהן ובתנוריהן ובמשארותיהן וכו', ומה פרע להם הקב"ה שכל הצפרדעים מתו ואתן שירדו לתנור לא מתו, מפני שמסרו עצמן לשריפה כדי לקיים גזירת הקב"ה, אמר תודוס איש רומי, מכאן אמרו חמ"ו, מה אם הצפרדעים שאין להן זכות אבות ולא ברית, על ידי שנתנו עצמן ומסרו נפשם על קדושת ה' לא

מתו, עאכ"ו שאנו בני אברהם יצחק ויעקב ויש לנו זכות אבות ונצטוינו על קדושת ה'". וזה סיוע להרי"ף, שלמדו קל וחומר שיינצלו מכבשן האש. וכן כתב מהר"ש אלגאזי בס' זהב שבא (דף עה, ב). ומכל מקום נראה דלאו קל וחומר גמור הוא, שמא יגרומ החטא. ועיין להר"ש משאנץ בתוספות הרשב"א על פסחים (דף נג, ב) שכתב: "מפרש רבינו מאיר מה ראו חמ"ו שסמכו על הנס, כדכתיב אלהא דאנן פלחין יכיל לשיבותנא מידך, למדו ק"ו מצפרדעים שבטחו ביוצרם, וירדו לתנור, ולא מתו, כדכתיב זימותו הצפרדעים' וכו' אבל שבתנורים לא מתו. וקשה לרבי דהול"ל מסרו עצמן להנצל, ועוד ח"ו שמסרו עצמן בשביל כך, דאמרי' בת"כ כל המוסר עצמו ע"מ לעשות לו נס אין עושין לו נס". ויש ליישב דברי רבינו מאיר, שהם בעצם דברי השוחר טוב, דהיא דתורת כהנים לק"מ, דהתם מיירי באופן שהוא חייב לקדש ה', לכן אסור לו לחשוב על נס, אבל במעשה של חנניה מישאל ועזריה שהיו יכולים לברוח ולהסתתר, וכל כוונתם רק לקדש ה', הרי על ידי הנס יתקדש שמו של הקב"ה ביתר שאת ויתר עז, כמו שהיה בסופו של דבר, לכן רשאים היו לבטוח בהקב"ה שיעשה להם נס. ונסתייעו גם מהקל וחומר דצפרדעים [וכעין זה כתב מהר"ש פרימו, הובא בפתח עינים (ר"ה דף ד, א), דווקא בעושה מצוה שחייב לעשותה צריך לעשות על מנת שלא לקבל פרס, מה שאין כן במי שפטור מהמצווה ומכניס עצמו לחיוב קיומה, כגון שנתן צדקה כדבעי למעבד, ואחר כך נותן תוספת לצדקה רשאי לעשות על מנת שיקבל פרס שיחיה בנו וכדומה. והפתח עינים הביא ראיה לזה מבבא קמא דף ט, ב, הידור מצוה עד שלישי, עד כאן משלו מכאן ואילך משל הקב"ה וכו', ע"ש. וכיוצא בזה מבואר במהרש"א בח"א (סוטה דף יד, ב) א"ל הקב"ה למשה כלום אתה מבקש אלא ליטול שכר כו', והקשה, דהא תנן אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס, ותיריך דהתם במצווה שכבר נתחייב בה, מה שאין כן כאן שעדיין לא בא לארץ ישראל ששם חיוב המצוות והקב"ה לא רצה שיתחייב בהן והוא מכניס עצמו לעול המצוות רשאי לעשות על מנת לקבל שכר]. ובס' זהב שבא (דף עה, ב) הקשה מה לצפרדעים שאין בהן דעת, ולק"מ, כי כל בעל חי חנן אותו הקב"ה בינה להציל עצמו מהפחתים וקוצים וברקנים. וכאן צפור-דעה זו היתה עולה אל התנור ורואה בו את האש וזורקת עצמה לתוכו, דהא ודאי שנעשה כל זה לעשות רצון הקב"ה בברואיו [ובזהב שבא תירץ דהיינו השר שלהם דכתיב 'ותעל הצפרדע', וכעין מה שנאמר 'מצרים נוסע אחריהם' שרו של מצרים, ע"ש. וי"ל, ודו"ק].

יב

אני טרם אכלה לדבר בנידון דידן אבוא להעיר בהא דנקטינן (בכתובות דף סז, ב ובכמה דוכתי), נוח לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חבירו ברבים, מנלן מתמר דכתיב היא מוצאת. ובתוספות (סוטה דף י, ב) כתב: "ונראה דלא חשיב ליה בהדי ג' עבירות שיהרג ואל יעבור, ע"ז ג"ע ושפ"ד, משום שעבירת הלבנת פנים אינה מפורשת בתורה, ולא נקט אלא עבירות המפורשות". ורבינו יונה בשערי תשובה (שער ג סי' קלט) כתב: "והנה אבק הרציחה, הלבנת פנים, כי פניו יחורו ונס מראה

האודם, ודומה לרציחה, ולכן ארו"ל לעלם יפיל אדם עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני
חבירו ברבים, ולא אמרו כן בשאר עבירות חמורות. אכן דימו אבק הרציחה אל
הרציחה, וכמו שאמרו יהרג ואל ירצה, ולמדו זאת מתמר שנא' היא מוצאת, שאע"פ
שהוציאה לישרף לא גילתה שהיא הרה מיהודה כדי שלא להלבין פניו". לפי זה
מתורצת קושיית התוספות, דהלבנת פנים אביורא דשפיכות דמים, ולכן לא מנאווה
בפני עצמה, ולכל הדברות נראה דמה שאמרו 'נוח לו לאדם' וכו', הוא חיוב מן הדין,
ודלא כמו שכתב בעיון יעקב (בבא מציעא דף גט, א): "מיתתו בחנק ויש לו חלק
לעוה"ב, אע"ג דאשת איש חמיר טפי מהלבנת פנים, שהרי בא"א יהרג ואל יעבור,
משא"כ במלבין פני חבירו, רק דאמרי' בסמוך 'נוח' לו לאדם שיפיל עצמו, ולא שיהא
מחוייב להרוג עצמו, מ"מ עונש דא"א בעוה"ב אינו חמור כ"כ, דיצר אלבשיה, ומים
גנובים ימתקו, משא"כ במלבין פני חבירו שאין יצרו תוקפו כ"כ, לכן חמור הוא, ואין
לו חלק לעוה"ב". נמצא שהבין שאין זה מן הדין, ותימה שאם כן לדעת הרמב"ם שכל
מקום שנא' 'יעבור ואל יהרג', אינו רשאי ליהרג, שהוא מתחייב בנפשו, אם כן למה
'נוח' לו לעשות כן, אם אינו מחוייב. ובאמת ראיתי בס' פני מבין (ח"ב דף קסו, א)
שהביא דברי התוספות סוטה הנ"ל, וכתב בשם הרב בנין שלמה (דף צד, ד), שמדברי
התוספות מוכח להדיא, דמה שאמרו 'נוח לו לאדם' לאו דווקא, אלא דינא וחיובא הוא
דחשיב כשופך דמים, והוסיף הבנין שלמה בסוה"ס להוכיח כן בראיות דחשיב כשפיכות
דמים וייהרג ואל יעבור. וס' בנין שלמה אמ"א. ברם חזי הוויית להגאון בעל פמ"ג בס'
תיבת גומא (חקירה ה' דף עה, ב) שכתב על דברי התוספות בסוטה: "וק"ל דאכתי
הו"ל למחשב רבותא אף זה, וגם ביהודה הרי רצה לשרוף את תמר, והתוספות
פסחים (דף כה, ב) כ' דאף בשפ"ד אם אומרים לו הגז עצמך להשליך אותך על
תינוק, לא אמרינן בהא יהרג ואל יעבור, דאדרבה מאי חזית דמא דחברך סומק טפי,
כל שאינו עושה מעשה, ובתמר היתה רשאית להציל עצמה ולפנים משורת הדין עבדה,
וצ"ע". ולכאורה קשה דהתינח לשיטת התוספות (עבודה זרה כו, ב) דסבירא להו שאם
רצה להחמיר על עצמו בשאר מצוות ליהרג ואל יעבור רשאי, אתי שפיר נמי הא דתמר
דלפנים משורת הדין עבדה, אבל מה יענה ביום שידובר בו מה שאמר הרמב"ם, שכל
שהדין יעבור ואל יהרג ונהרג ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו. ועוד שהרי כבר ביארנו
לעיל (אות ד), שאפילו לדעת התוספות הנ"ל, הגי' מילי בעכו"ם שמתכוון להעבירו
על דחו, לכן רשאי להחמיר על עצמו לקדש ה' אבל בלאו הכי אינו רשאי, וה"ה
במל"מ והעצי ארוזים הוכיחו כן מדברי התוספות (סנהדרין דף עד, ב), כיעו"ש. אם כן
הכא לא היתה רשאית תמר להחמיר על עצמה אליבא דכולי עלמא, אלא ודאי דהיינו
מדינא, וכדברי התוספות בסוטה ורבינו יונה הנ"ל. וכיוצא בזה קשה לי על הגאון
פני יהושע בחידושו לבבא מציעא (דף גט, א) שכתב: "נוח לו לאדם שיפיל עצמו
לכבשן האש ואל ילבין פני חבירו ברבים, ג"ל שמכאן מוכח שהמלבין פני חבירו
ברבים אין לו חלק לעוה"ב, שהרי מאבד עצמו לדעת אין לו חלק לעוה"ב (כדמוכח
בגיטין דף נו, ב), אמרו אם אנו טובעים בים אנו באים לעוה"ב? דרש להם הגדול שבהם
אמר ה' מבשן איש וכו'), ואפ"ה התיירו לאבד עצמו כדי שלא ילבין פני חבירו, ולולא

המלבין חמור כ"כ לא התירו לאבד עצמו, שהרי בכל העבירות שבתורה יעבור ואל יהרג חוץ מע"ז ג"ע ושפ"ד דגלי בהו קרא, אבל במלבין לא מצינו קרא ע"ז. ואף דילפינן מתמר, מ"מ תקשה, דתמר גופה מה ראתה על ככה, ולא דרשה וחי בהם ולא שימות בהם, כמו שהק' (בפסחים דף נג, ב) על חנניה מישאל ועזריה. ובע"כ דמילתא דפשיטא היא שעון זה חמור מכל העבירות כיון שאין לו חלק לעזה"ב". ומוכח שאין זה דרך חיוב, רק שהותר לאבד עצמו משום כך, ולא זכר שר מדברי התוספות סוטה ורבינו יונה הנ"ל. וגם עליו תעבור כוס התימה, דסוף סוף תקשה שאם אין חיוב שייהרג ואל יעבור, איך אפשר להחמיר על עצמו בזה, והרי בין לרמב"ם בין להתוספות אסור להחמיר על עצמו ומתחייב בנפשו. ועלה על דעתי ליישב דברי הפמ"ג בתיבת גומא הנ"ל, כי יש לומר שאף הרמב"ם דס"ל שהחמיר על עצמו מתחייב בנפשו, היינו בישראל דכתיב ביה 'וחי בהם' ולא שימות בהם, וסבירא ליה להפמ"ג דמהכא ילפינן איסורא נמי. מה שאין כן בבן נח יש לומר דרשאי להחמיר על עצמו, דלא כתיב ביה 'וחי בהם'. ועיי' להרא"ם פרשת שמות (ד, כד) שהקשה, איך עבר משה רבינו על מצות מילה משום פיקוח נפש שחשש לסכנת הוולד, והלא עדיין לא ניתנה תורה דכתיב 'וחי בהם' ולא שימות בהם. ותיריך דמסברא ידע שיותר טוב לבטל מצוה אחת במקום סכנה כדי שיוכל לקיים אחר כך כל המצוות, ממה שיקיים מצוה אחת ויבטל כל המצוות, ע"כ. מוכח דלגבי בן נח אין איסור משום 'וחי בהם' ולא שימות בהם. והא דכתיב 'ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש', היינו שלא במקום מצווה (ועיי' בשו"ת חמדת שלמה חלק אורח חיים סי' לח אות לג). וראיתי שהדבר שנוי במחלוקת כי בפרשת דרכים (דרוש ב דף ו, ב"ג), הביא מה שכתב מהרי"ט בס"פ תולדות דמה שכתב הנמוקי יוסף פ' בן סורר שאדם גדול רשאי להחמיר על עצמו לקדש ה', הגי מילי ישראל, אבל בני נח שלא נצטוו על קידוש השם מה בצע שיחבול בעצמו. ושוב הביא מה שכתב מהר"ש יפה בפרי תאר פרשת נח (פר' לד סי' יט), על מה שאמר 'ואך את דמכם לנפשותיכם', יכול אפילו כחנניה מישאל ועזריה, ת"ל 'אך'. וקשה דהא נפקא לן ממה שנאמר 'ואהבת את ה' אלקיך בכל נפשך' אפילו נוטל את נפשך (ברכות דף נד, א). ויש לומר דהתם בישראל, והכא בבן נח שאף על פי שאינם מצווים על קידוש השם אם מסרו נפשם שלא לעבוד עבודה זרה לא מחייבי משום חובל בעצמו, אלמא דאף בן נח רשאי להחמיר למסור נפשו על קידוש השם ע"ש. והפמ"ג יסבור שכן נח רשאי להחמיר על עצמו, אפילו לדעת הרמב"ם, כיוון שלא נאמר בהם 'וחי בהם' ולא שימות בהם. וכן כתב הגאון מהר"ץ חיות בסוטה (דף יא, ב) שתבעו לדבר עבירה ולא נתבעו, משום דאף שבני נח אינו מצווה על קידוש השם מכל מקום לכולי עלמא רשאי להחמיר. ואף על גב דבסנהדרין (דף נט, א) אמרינן, מנין שאפילו עכו"ם שעוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול שנאמר 'אשר יעשה אותם האדם וחי בהם', ובתוספות שם בשם רבינו תם כי 'אדם' ממעט עכו"ם, אבל 'האדם' כולל גם עכו"ם, יש לומר דההיא דרשא בעלמא ועיקר קרא משתעי בישראל. וכמו שכתבו התוספות בסנהדרין (דף עז, ב). 'שו"ר' במהרש"א שם שעמד על דעת התוספות מההיא דלעיל (דף נט, א), וע"ש. ועיי' בשו"ר קרבן בירושלמי (סנהדרין פ"ג ה"ה), ובמשכיל לדוד פארדו

(ר"פ וישלח) ע"ש. אך הפנ"י (בבא מציעא דף גט, א) סבירא ליה דוחי בהם' שייך לגבי בני נח גם כן, ולדידיה הדרא קושיא לדוכתיה איך היה אפשר לתמר להחמיר על עצמה בזה, אם אין זה מן הדין. וראיתי להגאון בעל שואל ומשיב בס' דברי שאל ויוסף דעת על יורה דעה (סי' שמה) שהביא דברי הפנ"י (שם) הנ"ל, וכתב לתמוה על מה שאמר, שהמאבד עצמו לדעת אין לו חלק לעולם הבא שזה שייגרר דלישנא בפי העולם, ואינו מבואר, וגם גוף תקושיא לגבי מלבין פני חבירו לק"מ, דהרי בשפיכות דמים יתגר ואל יעבור משום סברא דמאי חזית דדמא דידך סומק טפי וכו', ומכיוון שהמלבין כשופך דמים הוא לן כהורגו ושייך בו הסברא דמאי חזית דדמא דידך' וכו' ולכן יתגר ואל יעבור. ומה שאמרו גזח לו לאדם, ולא אמרו שמחוייב לעשות כן, משום דבאמת מה שהחמירו במלבין כאילו שופך דמים, אינו שופך דמים ממש, רק כאילו שופך דמים, ולכן לא אמרו דרך חיוב אלא דרך רשות דלא הווי כמאבד עצמו לדעת. ואף לרמב"ם שהחמיר על עצמו מתחייב בנפשו, המלבין הווי כשופך דמים רשאי להחמיר על עצמו. ומה שהקשה הפנ"י מתמר, שלא דרשה יחי בהם', יש לתרץ כמו שאמר הרא"ם פרשת שמות, דבבן נח לא דרשינן 'יחי בהם'. עכת"ד. הנה גם מהגאון דברי שאל נעלם מה שכתבו התוספות ור' יונה דדינא הווי, ולא דרך רשות. והפרי חדש במים חיים הלכות יסודי התורה פ"ה מביא להלכה דברי התוספות סוטה, דלגבי הלבנת פנים יתגר ואל יעבור, ושלא כהגאונים הנ"ל דסבירא להו דרשות הוא. ובנחל אשכול (ח"ב עמוד קיח) האריך לומר, דתמר מרוב חסידותה עשתה כן, ולפיכך השמיט הרמב"ם דבר זה מהלכה, וסבירא ליה דלגבי בן נח רשאי להחמיר בזה דלא כתב ביה 'יחי בהם' מה שאין כן בישראל. ואין אף אחד מהפוסקים שבייאו דין זה להלכה חוץ מהתוספות סוטה, עכת"ד. ולא זכר דברי רבינו יונה בשערי תשובה הנ"ל. גם הלום ראיתי בשו"ת בנין ציון (ח"א סי' קעב) שהביא דברי הפמ"ג בתיבת גומא, ותמה עליו איך אפשר לומר שתמר עשתה לפנים משורת הדין, והרי לכל הפוסקים אם אינו מתכוון להעבירו על דת אסור להחמיר על עצמו. גם קושיית התיבת גומא מתוספות פסחים (דף כה, ב) לק"מ, דהכי גמי שעושה מעשה להלבין פניו חשיב כשופך דמים בקום ועשה. והניף ידו שנית (בסי' קעג) לדחות דברי הרה"ג השואל שהעיר דתמר יש לה דין בן נח, שמבואר בפרשת דרכים דבבן נח לא נאמר יחי בהם', ודחתו ממה שכתב בפרשת דרכים דרוש א, שבמקום שאין צריך למסור נפשו גם בן נח מוזהר על מה שנאמר 'אך את דמכם לגפשותיכם אדרוש'. ולכן הקשה בדבר הצלתו של אברהם אבינו מאור כשדים, שלא היה רשאי להחמיר על עצמו, כיוון שיש לו דין בן נח, והרי זה כמתחייב בנפשו וכו', ע"ש. ולא סיימוה קמיה דמר מה שכתב הפרשת דרכים דרוש ב בשם מהר"ש יפה, ואף הפמ"ג יסבור כן, וכנ"ל. ברם קושטא קאי שהתוספות סוטה ור' יונה סבירא להו בהדיא דלא כהפמ"ג, וכמו שכתב גם כן הבנין ציון שם. ונראה דסבירא להו להתוספות דאף דבן נח אינו מצווה על קידוש ה' בשפיכות דמים דאתי מסברא דמאי חזית דדמא דידך סומק טפי, גם בבן נח שייכא הך סברא, ולכן הדין נותן שיהרג ואל יעבור. וכמו שכתב כן להדיא בפרשת דרכים (דרוש ב), ובמשנה למלך (הלכות מלכים י, ב). ועיין עוד במנחת חינוך (מצוה רצו)

ובס' המקנה (כלל ח פרט טו), ע"ש. ולכן גם לגבי הלבנת פנים דינא הכי וכמו שכתב בדברי שאול הנ"ל (ועיין שו"ת תורת חסד מלובלין חלק אבן העזר סי' מד בראשו), ואף שכתב מרן הכסף משנה (הלכות יסודי התורה ה, ה) בהא דקיימא לן יהרגו כולם ואל ימסרו להם נפש מישראל (ומקורו בתוספתא), שמה שהשיג הרמ"ך על זה, שהרי בגמרא אמרו הסברא דמאי חזית דדמא דידך סומק טפי וכו', וכאן שהוא נהרג יחד עם כולם, לא שייכא האי סברא וכו', יש לומר שאין זה עיקר הטעם אלא קבלה היתה בידם דבשפיכות דמים יהרג ואל יעבור, ע"ש. מכל מקום היכא דשייכא הסברא כגון בשפיכות דמים ממש גם בן נח יהרג ואל יעבור. ואמנם במשכיל לדוד פארדו (ר"פ וישלח) חולק על המל"מ בזה, מכל מקום אין דבריו מוכרחים. שו"ר בשו"ת אבן יקרה (ח"א סי' נו), שהביא מה שכתב היד שאול על הפנ"י הנ"ל, וכ' להציל את הפנ"י, שראית הפנ"י נכונה מאד לפי מה שכתב הרמב"ם שבמקום שאין הדין יהרג ואל יעבור ונהרג הרי זה מתחייב בנפשו, ואם כן על כרחיך מה שאמרו נוה לו לאדם שיפיל עצמו וכו', הוא חיוב, שאם לא כן היה ראוי לאסור, שבמקום שאין חיוב ליהרג אסור לו להחמיר על עצמו. וזוהי גם כן דעת התוספות (סוטה י, ב) שכתבו להקשות שהיה לו לחשוב בין העבירות דיהרג ואל יעבור, ועל כרחיך שתפסו בזה שיטת הרמב"ם הנ"ל, וכן הוא שיטתם בסנהדרין (דף עד, ב) שלא תירצו שהיה מחמיר על עצמו, ושלא כשיטתם בתוספות עבודה זרה (דף כו ב). ומשום הכי כתבו שהיה לו לחשובו, שאם לא היה חיוב ליהרג היה ראוי לאסור להחמיר על עצמו, עכת"ד. ותמיהני עליו, דלא סיימוה קמיה מה שכתב בדברי שאול הנ"ל, דבבן נח לא נאמר יוחי בהם ולא שימות בהם, וממילא אף לרמב"ם היתה רשאי להחמיר, וגם לשון הפנ"י מורה שהוא רק היתר ולא חיוב. גם מה שסיים שהתוספות בסוטה סבירא להו כרמב"ם, ושלא כשיטתם בעבודה זרה תימא שלא זכר מדברי ר' ירוחם, דאף להתוספות אם אין עכו"ם מתכוון להעבירו על דתו אינו רשאי להחמיר. והסבירו ה"ה במל"מ והעצי ארוזים שזוהי דעת התוספות (סנהדרין דף עד, ב) ואם כן בחינם עשה דברי התוספות שחולקים זה על זה ואף על פי שאין להקשות מהתוספות שבמסכת זו לתוספות שבמסכת אחרת, וכמו שכתב המהרש"א (פסחים דף כז א) תד"ה עד; וכן כתב עוד המהרש"א בגיטין (דף עד, א); וכן כתב החיד"א בשם הגדולים; ועיין עוד בשו"ת צפיתח בדבש (סי' כו); ובשו"ת בנין ציון החדשות (סי' קמב); ובשו"ת עולת איש (חלק יורה דעה סי' י), ועוד. מכל מקום כל מה שאפשר ליישב דבריהם שלא יהיו סותרים זה את זה עדיף טפי. וכמו שכתב הכנסת הגדולה (בכללי פוסקים אות כ) בשם המשפט צדק (ח"א סי' עא), ע"ש; ועיין עוד ביד מלאכי (כללי התוספות אות כה); ובס' מאורי אור (קן טהור סנהדרין דף עד, ב); דף טו, ב) כתב גם כן לדחות דהוא גברא חסידות יתרה עבד. ובקושטא ליש פוסקים הרשות בידו דלא כרמב"ם, ע"כ. ולא זכר ד' רי"ו.

יג

עם סיום דברי ראיתי לנכון להזכיר דברי רבינו הנמוקי יוסף (ס"פ בן סורר ומורה), וכל היכא דאמרי' יעבור ואל יהרג אם נהרג ה"ז מתחייב בנפשו, ומיהו אם הוא אדם

גדול וחסידי ורואה שהדור פרוץ בכך, רשאי לקדש ה' ולמסור עצמו אפי' על מצוה קלה כדי שיראו העם וילמדו ליראה את ה'. והיינו דאמר' (פסחים דף גג, ב) מה ראו חמ"ו שהפילו עצמם לכבשן האש, כלומר שלא ע"ז היתה, אלא אנדרטי לכבוד בעלמא, אלא מתוך שרוב העם היו טועים וסוברים שהיתה ע"ז והיה קידוש ה' במה שעשו. ואמר' נמי במדרש מה לך יוצא ליסקל, שמלתי את בני. מה לך יוצא ליצלב, שגמלתי לולב, משמע שהיו מוסרים נפשם על קד"ה לפנים משורת הדין, שבודאי לא היו חייבים בכך אפי' בשעת הגזירה כיון שבידם לבטלם בע"כ". והביאו מרן הכסף משנה (הלכות יסודי התורה ה, ד). וראיתי להפמ"ג בס' תיבת גומא (בפר' וישב דף ג, א) שהעיר בהא דיוסף שידע שאחיו היו שונאים אותו ואף על פי כן סיכן בנפשו ללכת אליהם כדי לקיים מצות כיבוד אב (וכמו שכתוב בבראשית רבה פד, יג: "ויאמר לו הנני, דברים אלה היה נזכר יעקב ומעיו מתחתכים, יודע היית שאחך שונאים אותך ואתה אומר לי הנני!"), ועבר על מצות עשה ולא תעשה כמו שכתב הרמב"ם בהלכות רוצח ושמירת נפש יא, ד שהמסכן נפש עובר בלא תעשה שנא' 'לא תשים דמים בביתך', ובעשה שנא' 'השמר לך ושמור גפוך מאד'. ויש לומר כמו שכתב הנמוקי יוסף שגם בשאר מצוות, אם אדם גדול הוא רשאי למסור עצמו אם היו מזוללים בדורו באותה מצוה; ע"כ. ואין תירוצו מחזור, שעל כל פנים לפני מתן תורה לא היו מצווים על כיבוד אב, ואפילו היו מזוללים בה, לא היה רשאי למסור נפשו על כך. ועיקר קושייתו יש ליישב בלאו הכי על פי מה שכתב התורת חיים (עירובין דף כא ב) בהא דאמר ר' עקיבא מוטב שאמות מיתת עצמי ולא אעבור על דברי חברי (לבטל מצות גטילת ידים). משמע שמותר לאדם להחמיר על עצמו גם בשאר מצוות, וקשה ממה שאמר הרמב"ם שכל שנאמר בו יעבור ואל יהרג אם נהרג הרי זה מתחייב בנפשו, ושמא יש לומר דדווקא היכא שברי לו שיהרג אינו רשאי למסור עצמו, אבל כאן ספק היה שהרי לסוף הביאו לו מים, ע"ש. וכיוצא בזה כתב בהגהות מהר"ץ חיות (עירובין דף כא ב). והכי נמי לא חשד יוסף את אחיו שעל ידי שנאתם ירצחוהו נפש ומשום חשש רחוק לא רצה לבטל מצות כיבוד אב. ולכאורה על פי דברי הנמוקי יוסף והכסף משנה, מתורצת קושיית האחרונים על הרמב"ם מההיא דירושלמי שהחמיר ר' אבא בר זמינא על עצמו ומסר נפשו שלא יאכל גבלה, ומלבד מה שכתבנו לעיל, יש לומר דר' אבא אדם גדול הוא וראה הדור פרוץ במאכלות אסורות ולכן היה רשאי להחמיר על עצמו. ושורר שכן תירץ הכנסת הגדולה (יורה דעה סי' קנז הגב"י אות ז), דשאני ר' אבא שהיה אדם גדול וחסידי וכו', וכדברי הנמוקי יוסף, ע"ש. אולם לפעד"ג, שדעת הרמב"ם דלא כהנמוקי יוסף, שכתב בפ"ה ה"ד: "וכל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור ונהרג ולא עבר ה"ז קידש את ה', ואם היה בעשרה מישראל ה"ז קידש ה' ברבים כדניאל וחמ"ו ור' עקיבא וחבריו". ומוכת דסבירא ליה דחנניה מישאל ועוריה עשו כן מן הדין שנאמר יהרג ואל יעבור, ולכן סתם דבריו שכל מי שנאמר בו יעבור ואל יהרג ונהרג ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו, ולא חילק בין אדם גדול או לא. וכן מצאתי בשו"ת אור גדול (סי' א, דף ג, ד בד"ה 'והנה', ובדף ד, ב בד"ה 'נמצא') שדייק כן מדברי הרמב"ם, דסבירא ליה דלא כהנמוקי יוסף, ע"ש. ולפי זה תירוץ הכנסת הגדולה לא א"ש לדברי

הרמב"ם. ובלאו הכי יפה העיר עליו הרה"ג מהר"א אלפנדרי במרכבת המשנה הלכות יסודי התורה פ"ה, שלא כן כתב הנמוקי יוסף אלא כשעושה כן בפרהסיא, מה שאין כן עובדא דר' אבא שהיה בציניעא, ע"ש. ועיין בשו"ת מהר"ץ חיות (ח"ב דף כח, א בהערה) בהא דר"ח בן תרדיון שמסר נפשו על קידוש השם בשביל מצות תלמוד תורה (עבודה זרה יח, א), דה"ט כמו שכתב הנמוקי יוסף שאדם גדול רשאי להתמיר כדי שילמדו ממנו כו'. וצריך לומר שלדעת הרמב"ם בשעת הגזירה יש למסור נפשו על מצווה קלה אפילו במצות עשה, ולא סבירא ליה כהר"ן והנמוקי יוסף. וכמו שכתב מרן הכסף משנה להעיר מזה על דברי הר"ן בזה. (ועיין במקראי קדש דף קו, ב בד"ה יכתב עוד, ודו"ק). (וכן צריך לומר לדעת הרמב"ן במלחמות בהוכחתו מר' צדוק ורב כהנא דבביאת נכרית יהרג ואל יעבור, שאין לומר שהחמירו על עצמם, שהרי המחמיר מתחייב בנפשו, אלמא דסבירא ליה דלא כהנמוקי יוסף דאדם גדול רשאי להתמיר אך גם זה י"ל כמו שכתב מרכבת המשנה דבציניעא לכולי עלמא אינו רשאי להתמיר בכל אופן. וכן יש להעיר בת"י הפמ"ג לגבי יוסף כנ"ל, ודו"ק). ועל פי דברי התורת חיים הג"ל שרשאי ליכנס בספק סכנה בשביל שאר מצוות, י"ל המעשה של החסיד שלא הפסיק בתפלתו לענות שלום לשר (ברכות דף לב, ב), שלא היתה סכנה ודאית, וחשב שקרוב לוודאי יוכל לפייסו בדברים. וכן כתב המג"א (אורח חיים ר"ס קד). ומה שכתב הגרש"ק בחכמת שלמה שם דבריו תמוהים. ועיין בשו"ת שם אריה (חלק יורה דעה, סי' כז דף לט, ב) בד"ה ישי' ע"ש, ואכמ"ל. ומכל מקום נראה דדווקא בספק רחוק, אבל בספק שקול לא יתכן להתמיר על עצמו. והתם גבי ר' עקיבא הויה לי' כספק ספקא שמא לא יסתכן במה שנשאר מן המים, ושמא יביאו לו מים אחרים. וכן מתבאר בשו"ת האלף לך שלמה (סי' שנא) דבדרבנן אפילו בחשש סכנה אינו רשאי להתמיר על עצמו, מה שאין כן בדאורייתא וי"ל ע"ד כיעו"ש. ואין להקשות מדקיימא לן ביומא (דף פה, א) דל"מ ס"ס בפיקוח נפש, ואפילו ספק הוא שם או לא, וספק חי ספק מת, ספק עכו"ם ספק ישראל, מפקחים עליו הגל. וכן אמרו שם אליבא דשמואל שלא הלכו בפיקוח נפש אחר הרוב, דלאו כללא הוא, שהרי נחש כרוך על עקבו לא יפסיק, וכתב הרמב"ם משום שעל פי הרוב אינו ממית. וכתב הרש"ש (ברכות דף לג א) דבכהאי גוונא אזלינן בפיקוח נפש אחר הרוב, והביא עוד כיוצא בזה ע"ש. ועיין ביבמות (דף יב, ב):

"ג' נשים משמשות במוך, קטנה שמא תתעבר ותמות, מעוברת שמא תעשה עוברה סנדל, מניקה שמא תגמול בנה וימות, דברי ר"מ, וחכ"א אחת זו ואחת זו משמשת כדרכה והולכת ומן השמים ירחמו שנא' שומר פתאים ה'". ופרש"י, "משמשות במוך, מותרות לתת מוך במקום תשמיש כשהן משמשות" וכו'. והקשה הריטב"א שם, שאם כן אמאי חכמים אוסרים כיוון דאיכא סכנה כלל היאך מכניסות עצמן לסכנה משום שומר פתאים ה'. וכן הקשה בשיטה מקובצת (כתובות דף לט, א) בשם הרא"ה, דאם כן מאי טעמא דרבנן כיוון דמסתכני. וכתב בשו"ת תורת חסד מלובלין (חלק אבן העזר סי' מד אותיות ב"ג), שבאמת אף ההאומרים דרשאי להתמיר על עצמו ויהרג ואל יעבור בשאר מצוות מכל מקום אם העכו"ם מתכוון להנאת עצמו ולא להעבירו על דת אסור להתמיר לכולי עלמא, וכמבואר בשולחן ערוך (סי' קנז). ועל כרחין דסכנה זו

אינה דומה לשאר סכנות דעלמא וכו', שיי"ל דאזלו לטעמייהו בכ"מ דלר' מאיר חיישינן למיעוטא שמסתכנות, ולרבנן לא חיישינן למיעוטא. וכיוצא בזה ביבמות (דף עב, א) האידנא דדשי בה רבים שומר פתאים ה'. וכיוצא בזה תירץ בשו"ת משיבת נפש (סי' יח) וכו', עכת"ד. והרי זה כמבואר לעיל שבספק שקול אינו רשאי להחמיר על עצמו. ועיין בבבא קמא (דף פ, א): "מעשה בחסיד אחד שהיה גונה מלבו ושאלו לרופאים וא"ל אין לו תקנה עד שיינק חלב רותח וכו' ולא מצאו בו אלא אותו עון" וכו'. ועיין במאירי שם, ובמה שכתב בשירי קרבן בירושלמי סוטה (פ"ט ה"י) ד"ה 'אלא'. ויי"ל ע"ד. ועיין בשו"ת תורת רפאל (סי' לח) ובמה שכתבתי בשו"ת יביע אומר (ח"ד חלק חושן משפט סי' ו אות ה). ואכמ"ל יותר. ועוד חזון למועד.